

Slavica Plahuta

FAŠISTIČNA STRANKA V GORIŠKI POKRAJINI (1941—1943)

Referat na 23. zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Tolminu, 1. oktobra 1986.

Goriška pokrajina je bila najseverovzhodnejša italijanska pokrajina. Njeno prebivalstvo je bilo v večini slovensko — »tujerodno«. Pokrajinska meja, ki se je iz političnih razlogov med obema vojnama spreminjala, se je ustalila po obnovitvi pokrajine v začetku leta 1927.¹ Na vzhodu je tekla po bivši jugoslovansko-italijanski meji do Kalc. Na jugu se je nadaljevala mimo Hrušice in Nanosa, obkrožila Vrabče ter se nadaljevala mimo Vrhov, ki jih je pustila v Tržaški pokrajini, in se usmerila proti jugu, pri Velikem Repnu pa proti zahodu. Tekla je mimo Velikega Dola, prečkala Doberdobsko planoto in se nadaljevala južno od Zagraja do sotočja Soče in Tera. Zahodna meja je tekla po Teru, pri Verši se je usmerila proti severu, obkrožila Brda in se nadaljevala po Kanalskem Kolovratu, nato mimo Livka, po Matajurju, za tem je obkrožila Breginjski kot in se nadaljevala čez Kanin, Predel in Mangart, kjer je dosegla jugoslovansko-italijansko mejo. Pokrajina je merila 272.995 ha. Po ljudskem štetju iz leta 1936 je v njej živele 227.653 prebivalcev. Lavo Čermelj navaja, da jih je bilo 8571 manj kot ob ljudskem štetju leta 1910. Od tega je bilo po strogo zaupnem štetju o etnični strukturi 81.997 Italijanov (9079 več kot 1910) in 144.620 Slovencev (14.606 manj kot leta 1910). V pokrajini je bilo 42 občin.²

V prispevku »Fašistična stranka v Goriški pokrajini 1941—1943«, ki je ožja tema iz preučevanja osrednjega dela Slovenskega Primorja med NOB, želim prikazati organizacijo in dejavnost fašistične stranke na Goriškem, še posebej njen odnos do druge svetovne vojne in do NOB slovenskega naroda na Primorskem, pri katerem sta v obravnavanem obdobju naraščala antifašizem in narodnoosvobodilno razpoloženje.

Temeljni viri za preučevanje teme so bili glasilo Posoške federacije borbenih fašijev Voce fascista — Foglio d'ordini della Federazione dei fasci di combattimento dell'Isonzo, ki je kot štirinajstdnevnik ali kot tednik izhajalo v Gorici od 28. oktobra 1939 do padca fašizma (25. julija 1943),³ in posamezni dokumenti federalnega tajnika, ohranjeni v fondih goriške kvesture in prefektore ter zbirka poročil političnih sekretarjev borbenih fašijev iz Goriške pokrajine. Gradivo hranita arhiva Vojnogodovinskega inštituta v Beogradu in Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani. Skromne podatke vsebuje tudi Il Piccolo za Tržaško pokrajino, izdaja za Goriško pokrajino za to obdobje pa žal ni ohranjena.

Organizacija fašistične stranke v pokrajini

Politična ureditev fašistične Italije, ki ji je dajala ton fašistična stranka, je bila v tesnem sožitju z upravnoadministrativno ureditvijo. Obe sta imeli enako in med seboj tesno povezano organizacijsko strukturo. V svojem vrhu — to je, v šefu vlade (capo del governo) in v vodji stranke (duce del partito), sta se združili. Sožitje je poosebljala dvojnost organov države in stranke. Županu občine je tako ustrezal politični sekretar borbenega fašija, prefektu v pokrajini pa federalni sekretar fede-

¹ Zakonski dekret je izšel 2. januarja 1927.

² Lavo Čermelj, Slovenci in Hrvaši pod Italijo, Ljubljana 1965. Lavo Čermelj, Julijska Krajina, Beneška Slovenija in Zadrška pokrajina, imenoslovje in upravnopolitična ureditev, Beograd, 1945. Lavo Čermelj, Politično upravni in sodni pregled ob koncu 1928, Poljudnoznanstveni zbornik Luč, 1929/IV., str. 15—35. La provincia di Gorizia nelle sue vicissitudini, Gorica, april 1966.

³ Casnika hranita Biblioteca statale Isoncina v Gorici in Biblioteca civica v Trstu.

racije borbenih fašijev. Ob redni kraljevi vojski (reale esercito) je stranka imela prostovoljno milico za narodno varnost (Milizia volontaria per la sicurezza nazionale — MVSN). Njena 62. legija posoških črnih srajc (62. Legione CC NN d'Isonzo) je imela sedež v Gorici. V obračunavanem obdobju sta bila njena poveljnika Giorgio Caioli Carrara in Pietro Recci. Poleg rednih državnih sodišč je delovalo strankino posebno sodišče za zaščito države (Tribunale speciale per la difesa dello stato), vzgojnoizobraževalnemu sistemu v državi pa je ustrezala množična mladinska politična organizacija GIL (Gioventù italiana del Littorio) s sekcijami. Stranka je bila popolnoma vključena v državno ureditev in je bdela nad celotnim javnim življenjem.⁴

Temeljne organizacijske enote fašistične stranke so bili borbeni fašiji (Fascio di combattimento), ki so praviloma delovali za območje posameznih občin, oziroma za teritorialno zaključene dele občine. Vodili so jih politični sekretarji v skladu z direktivami in ukazi federalnega tajnika, ki jih je tudi imenoval. V letih 1941—1943 je goriški federalni tajnik imenoval tudi komisarje borbenih fašijev ali izredne komisarje. To so bili običajno višestopenjski strankini funkcionarji. Po večini so bili iz vrst članov federalnega direktorija ali federalni inspektorji con, ki so nadomeščali začasno odsotne — skoraj praviloma pa v vojsko vpoklicane ali pa tudi kako drugače premeščene, ali odpoklicane politične sekretarje. Borbeni fašiji so se delili na odseke (settores) in oddelke (nucleo). Goriški mestni borbeni fašij pa se je delil na pet fašističnih rajonskih skupin (gruppo rionale).⁵ Odseke in oddelke so vodili vodje (capo), rajonske skupine pa zaupniki rajonskih skupin (fiduciario gruppo rionale). Najvišji politični organ borbenih fašijev je bil direktorij. Predsedoval mu je fašistični sekretar, sestavljali pa so ga politični podsekretarji, administrativni sekretar in člani. Pri borbenih fašijih je delovala tudi disciplinska komisija, ki jo je vodil politični podsekretar. V Goriški pokrajini je bilo 49 borbenih fašijev, ki so se po teritorialnem principu združevali v petnajst federalnih fašističnih con: prva cona: Kobarid, Breginj, Bovec in Soča; druga cona: Most na Soči, Tolmin, Grahovo; tretja cona: Cerkno, Idrija, Črni vrh; četrta cona: Vipava, Št. Vid (Podnanos), Ajdovščina, Col; peta cona: Šempas, Črniče, Sv. Križ (Vipavski Križ), Dol-Otlica; šesta cona: Dornberk, Rihenberg, (Branik), Štanjel; sedma cona: Opatje selo, Temnica, Komen; osma cona: Šempeter pri Gorici, Renče, Miren, Štandrež; deveta cona: Fara ob Soči, Zagrad, Gradiška, Villesse; deseta cona: Medea, Mariano del Friuli, Romans; enajsta cona: Krmin, Dolenje v Brdih, Dobrovo, Smartno; dvanajsta cona: Anhovo, Kanal, Kal nad Kanalom; trinajsta cona: Podgora, Ločnik, Kopriva, Solkan; štirinajsta cona: Trnovo, Grgar, Čepovanj; petnajsta cona: rajonske skupine mestnega fašija.

Aprila 1941 so Šempeter vključili v trinajsto cono, in zamenjali trinajsto in štirinajsto cono. Ob koncu leta 1941 so ukiniteli še eno cono, ostale pa notranje preuredili.⁶ Cone so vodili federalni conski politični in administrativni inspektorji. Najvišji strankin pokrajinski organ v Goriški pokrajini je bila Posoška federacija borbenih fašijev (Federazione dei fasci di combattimento dell'Isonzo), ki je imela sedež v Gorici. Vodil jo je zvezni sekretar (segretario federale). Njen najvišji politični organ je bil federalni direktorij. V začetku leta 1941 so ga vskladili z določili statuta fašistične stranke in notranje preuredili — analogno nacionalnemu direktoriju. Sestavljali so ga trije federalni podtajniki in osem članov, od katerih je pet članov članstvo opravljalo po funkciji. To so bili: pokrajinski poveljnik GIL, se-

⁴ Piero Calamandrei, *La funzione parlamentare sotto il fascismo*, Il regime fascista, Società editrice il Mulino, Bologna, str. 45—57.

⁵ Fašistične rajonske skupine v goriškem mestnem fašiju so bile: Filippo Coridoni, G. Favetti, G. Maniaco, A. Mighetti in F. Sottosanti.

⁶ Ob notranji preureditvi federalnih fašističnih con novembra 1941 so Col iz četrte cone vključili v tretjo, četrto cono so priključili Dol Otlico, ki je bila prej v peti coni. Renče so iz osme cone vključili v šesto, deveta cona je postala osma in je izgubila fašij v Villesse. Ta se je priključil k novi deveti coni, ki je nastala iz desete in pridobila še fašij iz Koprive, izgubila pa fašij iz Medee. Tega so priključili novi deseti coni, deseta cona je nastala iz enajste, dvanajsta pa je postala enajsta. Prejšnja štirinajsta cona je postala dvanajsta, trinajsta cona je izgubila Koprivo, Miren in Štandrež. Petnajsta cona je postala štirinajsta. Prim. Voce fascista, 4. 6. 1941; 1. 12. 1941.

kretar GUF, poveljnik 62. legije črnih srajc, predsednik Instituta za fašistično kulturo (I. C. F.), predsednik pokrajinskega odbora CONI. Organa federacije borbenih fašijev sta bila še disciplinska komisija, ki ji je predsedoval eden podsekretarjev, in Urad za tisk. V obravnavanem obdobju sta bila v vodstvu goriške federacije borbenih fašijev dva federalna sekretarja. Novinar Luigi Molino je funkcijo sprejel 8. decembra 1940. Vodstvene politične izkušnje si je pridobil kot federalni sekretar v Bellunu. Bil je tudi generalni poddirektor italijanskega tiska pri ministrstvu za narodno kulturo. Kot fašist pa je bil škvadrist, udeležil se je pohoda na Rim, bil je prostovoljec bataljona Val Cismon in bojec na francoskem zasedbenem območju in na grški fronti. Dne 15. maja 1943 je Molino postal član nacionalnega direktorija PNF. V vodstvu federacije mu je sledil Antonio d'Este.⁷

V pokrajinskem merilu so delovale tudi organizacije stranke: OND (Opera nazionale dopolavoro), GIL (Gioventù Italiana del Littorio), GUF (Gruppi fascisti universitari), FF FF (Fasci femminili) s sekcijama Kmečke žene (Massaie rurali) in Hišne pomočnice (Operaie lavoranti a domicilio) in razna fašistična združenja: Associazione fascista della scuola, Associazione fascista del pubblico impiego, Associazione fascista dei postelegrafici in Associazione fascista degli addetti alle aziende industriali dello Stato. Fašistični stranki so pripadala še nekatera združenja in zveze,⁸ ki so jih po potrebi organizirali v pokrajini.

Borbene fašije so organizirali v vseh dvainštiridesetih občinah. Iz doslej zbrane gradiva pa ni bilo mogoče ugotoviti natančne moči goriškega fašizma v letih 1941—1943. Iz poročil političnih sekretarjev in iz vesti o življenju borbenih fašijev v pokrajini, ki jih je objavljalo glasilo Voce fascista, je razvidno, da so bili člani stranke skoraj praviloma italijanski priseljenci — javni uslužbenci in koloni, ki so bili tudi nosilci osrednjih funkcij v strankinih organih tako v občinskem kot v pokrajinskem merilu. Zlasti med nižjimi strankinimi funkcionarji so bili tudi Slovenci (npr. Lapanje, politični sekretar v Št. Vidu, Coradazzi politični sekretar v Rihemberku). Redkeje so se slovenska imena pojavljala med funkcionarji pokrajinskih organov: Bratina, Velicogna, Bertossi (Bratuz). Med Slovenci v Julijski Krajini, ki so bili protifašistično razporejeni in narodno zavedni, fašizem ni pognal gostih in globokih korenin. Nasprotno, sami člani fašistične stranke so bili, kot je to zelo vidno iz pisma tržaškega fašista Bruna Matosel-Lorania tržaškemu federalnemu sekretarju Emiliju Grazioliju 26. junija 1940, do Slovencev nezaupljivi, saj je navedel: »z izjemo redkih primerov, se ne bodo nikoli pustili duhovno osvojiti, vedno bodo naši sovražniki, pripravljeni, da nam vpadejo v hrbet...«. Zato je tudi predlagal, da bi »iz narodnostnih potreb — bližnjih in bodočih — izselili z obmejnega območja vse Slovence v osrčje njihove države ali pa jih razpršili po vsej Italiji, da jih bi nekega dne popolnoma absorbirali. Sem pa bi pripeljali naše zveste ljudi iz katerekoli italijanske dežele.«⁹ Federalni sekretar goriške federacije Molino pa je po svojem devetmesečnem vodenju federacije kritično poudaril, da je bil najhujši problem goriškega fašizma strnjena večina tujerodnega prebivalstva, od katerega je stranka vključila v svoje vrste le zanemarljiv procent, ta pa se zaradi napačnega vrednotenja ni vključil v delo stranke; velika večina prebivalcev je ostala stranki sovražna, drugi manjši del pa je nanjo gledal z nezaupanjem in neprizadetostjo. V takih razmerah se stranka ni mogla razviti v resnično središče dogajanja v pokrajini, ampak je postala le formalni dodatek ostalih vladnih organov — prefekture, kvesture, javnih varnostnih organov in tudi njenih lastnih organizacij, npr.

⁷ Voce fascista, št. 17, 7. 6. 1943.

⁸ Associazione fascista famiglie caduti, mutilati e feriti per la rivoluzione, Unione nazionale ufficiali in congedo d'Italia, CONI (Comitato olimpico nazionale italiano), La lega navale italiana, Unione nazionale fascista del senato, ICF (Istituto nazionale di cultura fascista), Associazione nazionale mutilati e invalidi di guerra, Associazione nazionale famiglie caduti in guerra, Gruppo medaglie d'oro al valor militare, La legione volontari d'Italia, La legione garibaldina, Reparti arditi d'Italia, Reparti d'arma, Associazione musulmana del litorio, Comitato nazionale forestale. (Prim. Poenostavitev strankinega statuta iz leta 1938, Zakonski dekret 12. 2. 1941, Alberto Aquarone, L'organizzazione dello stato totalitario, Torino, G. Einaudi, 1965, str. 591).

⁹ Navedeno pismo, Arhiv Instituta za zgodovino delavskega gibanja Ljubljana (nadalje Arhiv IZDG), fasc. 1024 a.

sindikata, ki je nasproti stranki celo ohranil svobodo akcije in skoraj neodvisnost. Stranka se je skoraj absolutno ukvarjala z informativno službo in s policijskimi manirami pri ocenjevanju razmer. Prebivalci pa so v njej upravičeno videli podružnico varnostnih organov, ki so delovali proti Slovincem.¹⁰

Dejavnost stranke

Z nastopom federalnega sekretarja Molina se je zaključilo triletno obdobje naglega menjavanja federalnih političnih sekretarjev v Goriški pokrajini. Zaradi kratkotrajnosti vladanja niso uspeli dovolj utrditi svojega položaja in položaja stranke. Dvoipolletnemu Molinovemu vladanju je zato dajalo ton prizadevanje, da bi utrdil položaj in ugled fašistične stranke v pokrajini ter v čim večji meri opravičil vojaško akcijo države ter ublažil težave, ki sta jih prinašala vojna in osvobodilno gibanje slovenskega prebivalstva v pokrajini, ki se je nezadržno širilo in mu je bila zvesta večina prebivalstva.

Notranje utrjevanje stranke

Ob ugotovitvi, da je položaj goriške posoške federacije borbenih fašijev, in še posebno njenih podeželskih organizacijskih enot težak, je Molino kmalu po svojem nastopu izdelal akcijski načrt za notranjo preureditev federacije in za njeno uveljavitev v javnem življenju. V poročilu o položaju v stranki iz septembra 1941 je za poglobitve vzroke za težke razmere navedel pomanjkanje zvestih in sposobnih sodelavcev, tujerodno in sovražno razpoloženo slovensko prebivalstvo in tujerodno duhovščino, ki je bila antifašistična in je v njej videl centre slovenske propagande. Akcijski načrt, ki ga je poskušal uresničevati do pomladi 1942, je predvidel penetracijo stranke s pomočjo njenih množičnih organizacij, (GIL, FF FF, OND) med tujerodno prebivalstvo in njegovo pritegovanje v delo stranke. Poudarjal je okrepitev strankinih nižjih organov s kadri iz mladinskih organizacij (leva fascista) in iz vrst moralno neoporečnih in uglednih oseb, zlasti učiteljev in drugih javnih uslužbencev, ki bi jih poslali v pokrajino, zlasti na podeželje, iz osrednjega dela države. Računal je tudi na osebnosti med tujerodci. V politiki do Slovencev je načrt zavračal nasilje, zavzemal se je za milejšo, vendar prefinjeno demografsko politiko. Zaradi visoke natalitete med Slovenci, ki je po njegovem mnenju grozila furlanskemu in italijanskemu delu pokrajine, da se bo v »prihodnosti zadušil v tujerodnem elementu«, se je federalni sekretar zavzemal za teritorialno revizijo pokrajine, pri čemer bi razširili italijanskofurlanski del. Od stankinih funkcionarjev je zahteval strogo disciplino, za nevarno tujerodno duhovščino pa pazljivo nadzorovanje. K notranji utrditvi stranke naj bi pripomogle tudi zunanje manifestacije in aktivnosti ter tesnejša zveza s podeželskimi borbenimi fašiji ter s preurejenimi strankinimi množičnimi organizacijami, še posebno GIL, GUF, OND, FF FF.¹¹

Na podlagi akcijskega načrta je federalni sekretar kmalu po svojem nastopu pričel temeljito preurejati federacijo borbenih fašijev in njene organe ter organe strankinih podrejenih organizacij. Zamenjal je tudi številne politične sekretarje borbenih fašijev, ki svojih nalog niso opravljali dovolj odgovorno in zavzeto.¹² Organiziral je tudi vrsto zunanjih manifestacij, še posebno ob napadu Italije na Jugoslavijo in ob praznovanju državnih in strankinih obletnic. Uvedel je tudi nenehne stike z nižjestopenjskimi strankinimi funkcionarji in prebivalstvom, zlasti s svojci vpoklicanih v vojsko.

Po določilih v januarju 1941 spremenjenega strankinega statuta so aprila 1941 preuredili federalni fašistični direktorij. Da bi ga organizirali analožno nacional-

¹⁰ Poročilo federalnega sekretarja L. Molina o razmerah v stranki, 10. 9. 1941. Arhiv IZDG, neregistrirano gradivo.

¹¹ Prav tam.

¹² Prim. Redna poročila o dejavnosti borbenih fašijev v Voce fascista. Navedeno poročilo federalnega sekretarja, 10. 9. 1941, Arhiv IZDG, neregistrirano gradivo.

nemu direktoriju PNF, je strankin sekretar na predlog federalnega sekretarja vanj vključil federalne podtajnike in osem članov. Ker so bili nekateri člani kmalu vpoklicani v vojsko, je namesto njih imenoval namestnike. Na novo so imenovali tudi federalne inspektorje con, upravne inspektorje in inspektorje s posebnimi nalogami,¹³ obnovili so tudi disciplinsko komisijo¹⁴ in organe goriškega mestnega fašija, ki mu je po določenih statuta načeloval federalni tajnik.¹⁵ Ob zamenjavi je sekretar Molino zapisal v strankinem glasilu, ki ga je tudi sam urejal, da je za nove funkcionarje zbral tiste fašiste, ki so med njegovim štirimesečnim vodenjem stranke v pokrajini pokazali najboljše rezultate pri delu. Po večini so ti bili bivši škvadrasti ali prostovoljni borci, nekaj funkcionarjev pa je izšlo iz mladinskih fašističnih organizacij, kar je bilo po njegovem mnenju jamstvo za uspešno delo in krepitev goriškega fašizma.¹⁶ Preureditev je zajela tudi fašistične množične organizacije. Sredi januarja 1941 je federalni sekretar ratificiral nov federalni direktorij GUF.¹⁷ posebno skrb pa je posvetil mladinski fašistični organizaciji. Njegov akcijski načrt je GILu nalagal predvsem skrb za koordinacijo dela med mladino, še posebno izvenšolsko, in med mladino delavskih središč, ki ni bila več vključena v mladinske organizacije GILA¹⁸ in je bila v nenehni nevarnosti pred drugo politično propagando. Da bi odraslo mladino v čimvečjem številu vključili v dejavnost stranke,¹⁹ so pričeli razvijati široko propagando. V sodelovanju s podjetji je federalno poveljstvo GIL razmišljalo o oblikovanju posebnih fašističnih institucij v delavskih rajonih mesta (Ritrovi per le giovani operaie), kjer bi se zbirale in vzgajale mlade delavke.²⁰ Dne 10. februarja 1941 je goriško federalno poveljstvo GIL dobilo novega federalnega podpoveljnika Agnella di Napoli-Ettoreja. Poveljnik federalnega poveljstva je bil federalni sekretar.²¹

Največjo vlogo pri širjenju fašizma med tujerodnim prebivalstvom je novo strankino vodstvo v pokrajini dajalo pokrajinskemu dopolavoru (OND) za Goriško. Da bi vzpostavili čim tesnejšo zvezo s stranko, je federalni tajnik Molino v dogovoru s sekretarjem fašistične stranke in predsednikom OND aprila 1941 prevzel predsedstvo te množične organizacije v pokrajini. Imenovali so tudi novega sekretarja pokrajinskega OND Nicola Manganara.²² Organizacijsko preurejeni pokrajinski dopolavori naj bi do popolnosti opravljal vzgojno in rekreativno delo med delavci.²³ V začetku junija 1941 so oblikovali tudi sosvet ženskih fašijev. V njem so bili poleg federalnega sekretarja in pokrajinske zaupnice ženskih fašijev (Alfonsi)

¹³ Ob preureditvi 16. aprila 1941 so federalni direktorij sestavljali: podsekretarji: Stefano Burnelli, Ferruccio Bernardis, Mario Gamba, podpoveljnik GIL: Agnello di Napoli — Ettore, pokrajinski predsednik GUF: Giannino Marani, poveljnik 62. legije črnih srajc Giorgio Carrara Caioli, predsednik ICF Giovanni Zanetti, predsednik deželnega odbora CONI Emilio Casanego, člani: Giancarlo Avogardo, Bruno Zanello, Luigi Gino Maniaco. — Federalni conski politični inspektorji con so bili: Vilfrido Vivareli (prva cona), Giuseppe Serafin (druga cona), Gaspare Trizzino (tretja cona), Angelo Furlani (četrt cona), Alessandro Godeas (peta cona), Lauro Lanzani (šesta cona), Mario Defferri (sedma cona), Giuseppe Beuzar (osma cona), Rino Russolo (deveta cona), Alessandro Visca (deseta cona), Giuseppe Savorgnan (enajsta cona), Fedele Cova (dvanajsta cona), Mario Bocini (trinajsta cona), Armando Buccini (štirinajsta cona), Luciano Bratina (petnajsta cona). — Upravna inspektorja con sta bila: Piernario Tognella in Giuseppe Nardini. Inspektorji s posebnimi nalogami so bili: Aimeone Ricconi, Pietro Giuliano in Carlo Gottardi.

¹⁴ Člani disciplinske komisije: Mario Gambara — predsednik, Romigio Balloni, Mateo Morsano, Giovanni Calnaro, Giuseppe Savorgnan, Armando Bucci, Antonio Bertossi, Umberto Bosi, Pier Grassi, Paolo Barbasetti, Cesare Bader, Edoardo Trencia — tajnik.

¹⁵ Člani mestnega direktorija so bili: Luciano Bratina — vicesekretar, Carlo Bresciani di Blas, Luigi Tantarelli, Ivan Caniato, Luigi Piemonti, Luigi Uria Mulloni, Carlo Ventini (prim. Voce fascista, št. 23, 16. 4. 1941). Zaupniki rajonskih skupin: Luciano Velicogna — »F. Coridoni«, Felice Bisiach — »G. Favetti«, Lucio Pagliari — »G. Maniaco«, Cenari Francesco — »A. Mighetti«, Lodovico Lodatti — »F. Sottosanti«.

¹⁶ Voce fascista, št. 23, 16. 4. 1941.

¹⁷ Federalni direktorij GUF so sestavljali: federalni tajnik dr. Giovanni Maroni, člani: dr. Edoardo Piccinini (podsekretar in federalni inspektor za politične tečaje), dr. Enio Pascoli (predsednik sekcije diplomantov), dr. Carlo Gottardi (predsednik urada za tisk), Edoardo Trencia (predsednik urada za kulturo in umetnost), Lidio Vizin (predsednik sindikata) in Ezio Tesla (predsednik športne sekcije). Prim.: Voce fascista, št. 11, 18. 1. 1941.

¹⁸ Sekcije mladinske organizacije so bile: Figli della Lupa — Figlie della Lupa, Ballila — Piccole Italiane, Avanguardisti (moschetieri) — Giovani Italiane, Giovani fascisti — Giovani fasciste).

¹⁹ Moško mladino so vključevali v PNF ali v MVSN, žensko pa v ženske fašije (FF FF).

²⁰ Poročilo federalnega sekretarja 10. 9. 1941, Arhiv IZDG, neregistrirano gradivo, Voce fascista, št. 12, 25. 1. 1941.

²¹ Voce fascista, št. 15, 17. 2. 1941.

²² Voce fascista, št. 18, 10. 3. 1941.

²³ Navedeno poročilo političnega sekretarja Luigia Molina.

še predstavnice ženskih sekcij, združenj in društev.²⁴ S pomočjo sosveta naj bi stranka aktivnejše prodirala med žensko prebivalstvo, poenotili in koordinirali naj bi politično delo in mobilizacijo žensk za pomoč vojakom na frontah in njihovo vključevanje v proizvodno delo v okviru civilne mobilizacije, ki jo je določala državna zakonodaja.²⁵

Zunanje manifestacije stranke, še posebno obiski federalnega sekretarja pri podeželskih fašijih, sestanki z lokalnimi fašističnimi funkcionarji in nadzorovanje njihovega dela so bili pomembna sredstva za približevanje stranke prebivalstvu. Ob napadu na Jugoslavijo aprila 1941 se je pokrajinskemu strankinemu vodstvu nudila ugodna prilika za široko politično akcijo med množicami. Z izkazovanjem vsestranske pomoči in solidarnosti z begunci, ki so prihajali iz Jugoslavije, z evakuiranci z obmejnega območja in vojsko, ki je napadala in osvajala jugoslovansko Slovenijo, pri čemer so se po gorečnosti najbolj odlikovale članice ženskih fašijev (Donne fasciste), mlade fašistke (Giovani fasciste) in člani dopolavora, ki so celo potovali za enotami na jugoslovansko ozemlje in jim nudili pomoč, je vodstvo stranke poudarjalo svojo privrženost osvajalnim državnim ciljem in svojo socialno čutečnost do prebivalcev pokrajin, ki jih je prizadela vojna. Vojaške uspehe v Jugoslaviji je štel za veliko zmago italijanskega fašizma.²⁶ Ta miselnost pa je bila v pravem nasprotju z gledanji večine slovenskega prebivalstva, ki je v vojni sicer videlo hudo materialno nesrečo; toda v spopadu z Jugoslavijo je v svojem zaupanju do jugoslovanske vojske čutilo edinstveno priliko, da se osvobodi in pridruži matičnemu narodu.²⁷ Razsulo jugoslovanske vojske in razkosanje države sta bila za Primorce hud udarec, od katerega so si opomogli šele ob širjenju vesti o podtalnem osvobodilnem gibanju v Sloveniji.²⁸

Aktivnosti za notranjo utrditev stranke so prenehale spomladi 1942. Načrtovana bliskovita vojna se je sprevrgla v dolgotrajno, ki je moralno in gospodarsko izčrpavala državo ter terjala mnoge človeške žrtve. Udarce strankinim prizadevanjem so zadajali nenehni vpoklici v vojsko, kar jo je kadrovsko siromašilo in sililo v nenehna preurejanja organov. Dne 1. decembra 1941 so ponovno preuredili federalne cone in disciplinsko komisijo²⁹ ter imenovali dva nova člana mestnega direktorija. Zaradi odhodov v vojsko so v začetku junija 1942 ponovno popolnoma preuredili federalni direktorij.³⁰ Tudi osvobodilno gibanje slovenskega naroda na Primorskem se je nezadržno širilo in udarjalo po članih fašistične stranke in organizacij. Njegova rast in moč sta bila dokaz za neuspela prizadevanja za širjenje in uveljavljanje stranke med tujerodnim prebivalstvom.

Fašistična stranka in vojno gospodarstvo v pokrajini

Aktivna udeležba Italije v svetovnem spopadu, njeno širjenje in vzdrževanje ogromnega vojaškega aparata, na drugi strani pa pomanjkanje surovin, delovne sile in transportnih sredstev so pripeljali Italijo v težek gospodarski položaj. Voce fascista je 5. januarja 1942 zapisal, da je vojna pobrala državi eno tretjino narodnega dohodka, gospodarska proizvodnja pa je padla na raven iz leta 1936. Težke gospodarske prilike, ki so se z nadaljevanjem vojne še stopnjevale, so se najizraziteje kazale v pomanjkljivi oskrbi s trgovskim in industrijskim blagom, v kritičnem pomanjkanju osnovnih živil. Z uveljavljanjem popolnega t. i. ammassa (to je oddaje

²⁴ Voce fascista, št. 30, 10. 6. 1941.

²⁵ Voce fascista, št. 15, 15. 12. 1941.

²⁶ Voce fascista, št. 24, 23. 4. 1941.

²⁷ Izjava Franca Lavrenčiča — Grenkega, Arhiv Goriškega muzeja.

²⁸ Člani disciplinske komisije, ki so jo preuredili 1. decembra 1941: Mario Gamba, predsednik, Romigo Ballori, dr. Matteo Marsano, Lauro Lanzani, Mario Boccini, Giuseppe Savorgnan, Umberto Grignetti, Paolo Babasetti, Giuseppe Beuzzar, Cesare Bader, Pasquale Lo Bello, Raffaele Sabato, tajnik komisije.

²⁹ Federalni podsekretarji: Mario Gamba, Giovanni Zanetti, Savorgnan di Montaspro, Ettore Agnello di Napoli (podpoveljnik GIL), Antonio Bertossi (federalni sekretar GUF), Pietro Recci (poveljnik 62. legije MYSN), Edoardo Piccinini (predsednik ICF), Edoardo Trencu (predsednik CONI), Giancarlo Avogardo, Bruno Zanello, Luciano Bratina. Prim.: Voce fascista, št. 32, 15. 6. 1942.

Ob uresničevanju ostalih ciljev vojnega in avtarkičnega gospodarstva je stranka izpeljala široko propagando za lastno proizvodnjo hrane. Pri tem je dajala velik poudarek razvoju raznih vej kmetijske dejavnosti, zlasti gojenju povrtnin in krepitvi živinoreje, še posebno v pašnih območjih. Poleti 1941 je pričela kampanijo za gojenje drobnih dvoriščnih živali (kunci, perutnina). Za krepitev poljedelstva so propagirali organizirano setev in pospravljanje pridelkov ter gojenje avtarkičnih kultur (žitarice, fižol, ricinus). Za žetev in mlatve so leta 1941 oblikovali posebno komisijo za koordinacijo žetve in mlatve, s čemer naj bi se izognili prekupčevanju in omogočili čim natančnejšo izpeljavo obvezne oddaje pridelka v skupna skladišča. Strogo kontrolo so vpeljali tudi nad mletjem.

V zvezi z uresničevanjem gospodarske avtarkije in izrabljanja gospodarskih možnosti so že leta 1941 pričeli propagirati tako imenovane vojne in ljudske vrtove (Orti di guerra, Orti di popolo). Organizirali so jih v javnih parkih ali na neizrabljenih zemljiščih ob naseljih in tovarnah, lahko tudi v centrih mest. V Goriški pokrajini so jih širili v Gorici in v ostalih večjih naseljih. Posejali so jih z avtarkičnimi kulturami, obdelovali pa z dijaki, predstavniki GIL-ovskih organizacij in meščani.

Za uspešno uresničevanje gospodarskih načrtov je stranka organizirala tudi delovno silo. Na podlagi zakona o disciplini prebivalstva v času vojne (24. 5. 1940) so pri federaciji oblikovali federalne centre za civilno mobilizacijo. Ti so na podlagi povpraševanja po delavcih zbirali prostovoljce iz vrst GIL in ženske, predvsem tiste, ki so se urile na posebnih tečajih za civilno mobilizacijo, ki jih je prav tako organizirala stranka v tako imenovanih strankinih šolah. Organizirali so tečaje za vrtnarstvo, za poljedelsko mehanizacijo, za gospodinjstvo itd. in tudi tečaje za usposabljanje v industrijski proizvodnji in trgovini. Za boljše delovne rezultate so vpeljali tudi tekmovanje za liktorski znak (Littoriali del lavoro).³¹

V začetku leta 1942 je prenehala neposredna strankina dejavnost za usmerjanje in nadzor gospodarstva — zlasti prehrane. Sekcija za prehrano je ponovno prešla v pristojnosti prefekture, njeno vodenje je prevzel prefekt. Fašistični stranki so ostala le politična sredstva in ilegalni nastopi, s katerimi je poskušala vplivati na poslušnost in upoštevanje predpisov. Sklicevala se je na odpovedi in solidarnost z vojsko, na domovinsko zavest in opravičevala vojaška bremena. Propagirala je nabiralne akcije (volneni izdelki, kovine, paketi za vojake, pomoč sirotam vojne itd.) in spremembe prehranjevalnih režimov.³²

Fašistična stranka in NOB na Goriškem

Osvobodilno gibanje se je v Slovenskem Primorju pričelo širiti že v letu 1941. Pod vplivom organizacijskega dela prvih organizatorjev NOB, po večini bivših primorskih emigrantov, ki jih je osrednje slovensko vodstvo NOB poslalo na Primorsko, so se oblikovala prva njegova žarišča. Iz njih so se širile organizacije OF in KPS, ki so v naslednjem letu prerastle v mrežo zaupnikov in odborov OF in KPS. V začetku leta 1943 se je organizacija OF razširila na celotno slovensko narodno ozemlje na Primorskem. Hkrati s širjenjem politične organizacije se je ob začetni izdatni pomoči iz osrednje Slovenije razvijalo tudi partizansko gibanje.

Osvobodilno gibanje je svoja prva zunanja znamenja pokazalo jeseni 1941. Diverzantske akcije (iztirjenje vlaka pri Kilovčah, poskus diverzantske akcije pri Premu in druge) v južni Primorski so vznemirile fašistične oblasti, ki so jeseni 1941 ob odkritju dejavnosti Oskarja Kovačiča v Trstu izsledile tudi politično gibanje. V Goriški pokrajini oziroma na njeni meji so italijanske oblasti razmeroma pozno odkrile osvobodilno gibanje, in sicer šele na prehodu v leto 1942. Drugi tržaški proces de-

³¹ Voce fascista, št. 49, 20. 10. 1941. Voce fascista, št. 15, 10. 2. 1942. Voce fascista, št. 24, 13. 4. 1942. Voce fascista, št. 27, 5. 5. 1942.

³² Voce fascista št. 16, 17. 2. 1942. Voce fascista, št. 18, 3. 2. 1942.

cembra 1941 je spremljala obsežna listkovna akcija v okolici Trsta, na Pivškem in tudi na Krasu ter v spodnji Vipavski dolini.³³ Fašistični inspektor cone in sekretar štanjskega fašija Toccafondi je 23. januarja 1942 poročal, kako prebivalci Dornberka sočustvujejo z obsojenci.³⁴ Decembra 1941 je prva primorska četa likvidirala izdajalca Pavla Potovega pri Erzelju. Dne 3. februarja 1942 je skupina partizanov, ki jih je vodil Janko Premrl-Vojko v Štanjelu napadla čuvaja ob železniški progi in odnesla mitraljez SIA s 300 naboji.³⁵ Pet dni pozneje se je skupina partizanov Prve primorske čete, ki je taborila na mejnem območju med Goriško in Tržaško pokrajino spopadla z oboroženimi silami v okolici Griž. Pri spopadu, ki je po italijanskih virih trajal dvajset minut, so se partizani umaknili v smeri Štjaka.³⁶ V odgovor na spopad so italijanske oblasti predvidele in izpeljale koordinirano očiščevalno akcijo, ki jo je notranje ministrstvo zaupalo poveljstvu Teritorialne obrambe Videm. Ta je bila poleg Teritorialne obrambe Trst najvišji vojaški organ v Slovenskem primorju po odhodu enot Druge armade aprila 1941 v Jugoslavijo.³⁷ Dne 18. februarja 1942 so predstavniki vojaških in policijskih sil ter 59. legije črnih srajc, ki je imela svoj sedež v Sežani, pričeli očiščevalno operacijo, ki z izjemo aretacij oseb, ki so sodelovale z uporniki, ni dala nikakršnih rezultatov. Enote so po ofenzivi pustile svoje oddelke po vaseh v Vrheh, v Šentvidu (Podnanosu) pa je ostal poveljnik Goriške vojaške podcone major kraljevih karabinjerjev Bianchi, da bi usmerjal policijske operacije.³⁸ Sočasno z vojaškimi aktivnostmi so fašistične oblasti vznemirili »subverzivni napisi« z oznako OF, ki si je sprva niso znale pojasniti. Napisi so se pojavili na območju Anhovega, v Solkanu, Podnanosu in v Vipavi.³⁹ V. marcu in aprilu so se podobni napisi ponovno pojavili v Vipavi in tudi v Volčji Dragi in v Šempetru. Partizanska dejavnost v pokrajini je bila očitna. Da bi jo zajezili, je generalni inspektorat policije za vojaške zadeve pri generalnem štabu kraljeve vojske 6. marca 1942 določil ukrepe za protipartizansko dejavnost. Predlagal je naglo oblikovanje treh pomičnih policijskih enot iz kraljevih karabinjerjev in agentov javne varnosti, ki bi okrepili dotedanjo premalo učinkovito policijsko službo. Dve enoti je predvidel za območje Teritorialne obrambe Trst, eno pa za območje Teritorialne obrambe Videm. Za njihovo oblikovanje in vodenje je generalni inspektorat policije imenoval posebnega komisarja (commissario capo designato) Fortunata Lo Castra, ki se je namestil v Vipavi. Za svoje delo je imel na voljo posebne sile in sredstva in ni bil odvisen od kvestorja. Razvil si je informativno službo. Ko niso bili možni razgovori z generalnim štabom, je lahko tudi samostojno nastopal tako v operativnem kot v represivnem smislu. Notranje ministrstvo pa ga je moralo opremiti s transportnimi sredstvi.⁴⁰

Na partizansko dejavnost v pokrajini je odgovarjal tudi goriški federalni sekretar in 4. marca 1942 prosil poveljnika Goriške vojaške cone Giuseppa Beata za informacije o »četniških bandah« in o njihovi dejavnosti.⁴¹ Ta pa ga je v pojasnilih v odgovoru poprosil, naj naroči podrejenim političnim sekretarjem fašijev, naj sodelujejo pri akcijah vojaške policije in javljajo politično zadržanje posameznikov do novega gibanja.⁴² Nekakšen mejnik pri nastopanju goriških fašistov do osvobodilnega gibanja v pokrajini je bil napad na vipavskega občinskega slugo in člana vipavskega fašističnega direktorija Andreja Lavrenčiča iz Dupelj pri Vrhpolju.

³³ Prim. Dugulin Avgust — Maks Potokar, Spomini. Arhiv Goriškega muzeja. Može Jože, Izjava. Arhiv Goriškega muzeja. Spacapan Avgust-Strnad, Spomini. Arhiv Goriškega muzeja.

³⁴ Arhiv IZDG, neregistrirano gradivo.

³⁵ Poročilo o slavokomunistični dejavnosti na območju teritorialne obrambe Videm. Arhiv Vojaško-zgodovinskega instituta Beograd (nadalje Arhiv VZ1), fasc. 908/1, brez datuma.

³⁶ Prim. Poročilo skupine kraljevih karabinjerjev Trst, 9. 2. 1942. Arhiv IZDG, fasc. 1024 a.

³⁷ Prim. Telegram ministra Senise, 13. 2. 1942. Arhiv IZDG, fasc. 1024 a.

³⁸ Poročilo poveljnika vojaške cone, 6. 3. 1942. Arhiv IZDG, neregistrirano gradivo.

³⁹ Prim. Poročilo sekcije kraljevih karabinjerjev Kanal, 19. 2. 1942. Arhiv IZDG, fasc. 999. Poročilo federalnega tajnika, Gorica, 25. 2. 1942. Arhiv IZDG, neregistrirano gradivo. Zidanik Jožica, Spomini. Arhiv Goriškega muzeja.

⁴⁰ Dopis generalštaba kraljeve vojske poveljstvu teritorialne obrambe Videm, 6. 3. 1942. Arhiv IZDG, neregistrirano gradivo.

⁴¹ Dopis federalnega sekretarja 4. 3. 1942. Arhiv IZDG, neregistrirano gradivo.

⁴² Dopis poveljnika vojaške cone Gorica, 6. 3. 1942. Arhiv IZDG, neregistrirano gradivo.

Napad je organiziral in vodil Janko Premrl 10. aprila 1942.⁴³ Med napadom je bil Andrej ranjen, njegov sin Jurij pa je ranam podlegel. Po uspešnih akcijah preurejenih čet v Brkinih, t. j. Prve primorske in Špacapanove čete, ki je sredi marca 1942 prišla iz osrednje Slovenije (justifikacija izterjevalca davkov upokojenega častnika Enrica Mecozzija 31. marca 1942, napad blizu Košane, ko sta padla brigadir Giuseppe Lonte in poročnik Giacomo Zani iz Postojne),⁴⁴ je bil to prvi napad in uboj fašističnega funkcionarja v Goriški pokrajini. Uboj je zelo odmeval med fašisti Goriške pokrajine. Lavrenčiča so proglašali za mučenika, federalni sekretar pa je izdal ukaz za slovesen pogreb.⁴⁵

Partizanski akciji v Vrhpolju in vestem o navzočnosti partizanov na Nanosu je 18. aprila 1942 sledila obsežna ofenzivna operacija čiščenja na to območje, ki (kot znano) italijanskim oboroženim silam ni prinesla željenih uspehov. Partizani, ki so sicer utrpeli hude človeške žrtve, so se prebili iz obkolitvenih obročev in se po bitki preuredili. Vipavski četi, ki je delovala v Vipavski dolini in v Trnovskem gozdu, so se pridružile nove partizanske skupine na Krasu, v Brdih, na Cerkljanskem in v spodnji Vipavski dolini. Avgusta 1942 se je oblikoval prvi primorski partizanski bataljon Simona Gregorčiča. Partizanske enote, ki so opravljale mnoge akcije, ki so nadalje vznemirjale fašistične oblasti, in vključevanje primorskih mladeničev v partizanske vrste, so dali vedeti, da partizani niso le prišleki iz Ljubljanske pokrajine, ampak da so to tudi domačini, ki jih je primorsko ljudstvo z veseljem sprejemalo in tudi podpiralo.

Podpora partizanskemu gibanju, manifestativno praznovanje prvega maja 1942, zlasti na območju Kraša in spodnje Vipavske doline, listkovne akcije, subverzivni napisi, ki so se vse bolj širili po vsej pokrajini, so kazali na širjenje osvobodilnega gibanja med civilnim prebivalstvom. To pa je globoko vplivalo na vzdušje goriških fašistov in drugih privržencev režima. Dne 2. septembra 1942 ga je pesimistično označila Generalna direkcija javne varnosti v obširnem informativnem dopisu goriškemu prefektu, kjer je strnila posamezna poročila iz pokrajine. Dopis pravi, da so mnoge vesti, ki so prihajale iz Goriške, potrjevale, da italijansko prebivalstvo v pokrajini živi v nenehnem strahu in v paniki pred nevarnimi dogodki, da v Gorici zaradi strahu pred terorističnimi akcijami niso mogli več spati. Dopis opozarja, da so se tujerodne mase in tudi mnogi domačini neslovenskega rodu postavljali proti Italijanom, da so Slovenci dobesedno oblegali Gorico in so bili vse bolj sovražni do Italijanov ter da so širili v mesto svojo, iredentistično propagando, mesto pa oškodovali za najpomembnejše predmete za oskrbo in vidno pomagali četniškim bandam pri organiziranju in številni rasti. Nadalje je poudarjal, da so uporniki v popolnem sožitju s prebivalstvom, ter opozarjal, da so se naselili tudi v okolici Gorice. V vsakem slovenskem kmetu, trgovcu in v vsakem Slovencu v mestnih kvartih so videli sokrivca ali vsaj podpornika upornikov. Dopis je označil tudi območja, kjer je bila uporniška dejavnost najbolj razširjena.⁴⁶

Pod vtisom velike moči osvobodilnega gibanja so bili le redki podeželski fašisti pripravljeni, da bi se zoperstavili partizanski dejavnosti. V varovanju svoje osebne varnosti so se spreminjali v podaljšano roko policijske službe in postali njeni vneti informatorji. Večina poročil fašističnih tajnikov zato govori o partizanski dejavnosti, o strahu pred uporniki ter o zahtevah za zagotovitev večje varnosti. Komisar renškega fašija Antonio Tonini je v poročilu 18. decembra 1942 za svoje fašiste celo navedel, da so popolnoma odsotni in da je temu vzrok strah, da bi bili tedaj ali pozneje podvrženi represalijam. Poudaril je tudi, da je mladina popolnoma odpovedala. Temu so bili vzrok številni vpoklici v vojsko in tudi odklonilno stališče, da bi se vključevali v fašistično gibanje. Mir med prebivalci je označil za

⁴³ Voce fascista, št. 24, 13. 4. 1942. Voce fascista, št. 25, 20. 4. 1942. Poročilo goriškega kvestorja generalnemu inspektorju policije za vojaške zadeve, 10. 4. 1942. Arhiv IZDG, neregistrirano gradivo.

⁴⁴ Prim. Il Piccolo, št. 6941, 8. 4. 1942. Il Piccolo, št. 6970, 12. 5. 1942. Il Piccolo, št. 7007, 24. 6. 1942.

⁴⁵ Voce fascista, št. 25, 20. 4. 1942.

⁴⁶ Arhiv IZDG, fasc. 1035.

navidezen, kajti obvestila da so kazalar da so ljudje duhovno zelo razgibani in da se novo gibanje predvsem širi med ženskami, ki so bile zelo nevarne.⁴⁷

Da bi zajezili osvobodilno gibanje, so državne oblasti sprejele vrsto vojaških, policijskih in administrativnih ukrepov. Vodstvo fašistične stranke v pokrajini, ki je spomladi 1942 v glavnem prenehalo z velikimi in organiziranimi aktivnostmi, se je posvečalo zlasti vzgoji in delovanju množičnih organizacij — posebno GIL. V boju proti partizanski dejavnosti in političnemu gibanju med civilnim prebivalstvom so mu ostala le legalna politična sredstva. Širilo jih je v sredinah, kjer je imelo svoje privrženke. Proti ostalim pa je ubralo nove, oziroma povrnilo se je k starim ilegalnim metodam iz dvajsetih let tega stoletja, ko so z znanimi škvaldrističnimi pohodi v slovenske kraje terorizirali slovensko prebivalstvo.

Strankino glasilo je zelo pasivno spremljalo širjenje osvobodilnega gibanja. Partizansko dejavnost je prvič označilo ob uboju Jurija Lavrenčiča. Partizane je označilo za delikvente, nepošteno elemente in barbare.⁴⁸ Drugič govori o partizanski dejavnosti ob objavi razpisa, nagrade, ki jo je goriška prefektura 31. avgusta 1942 ponudila tistim, ki bi ujeli živega ali mrtvega Janka Premrla-Vojka. Tudi njega je glasilo označilo za nevarnega delikventa, ki ga je posebno sodišče za zaščito države že obsodilo na smrt, vendar je še nadalje povzročal nevarna dejanja v pokrajini.⁴⁹ Dne 18. avgusta je glasilo objavilo razglas o zatemnitvi v nekaterih občinah pokrajine, kjer je bila najbolj razširjena partizanska dejavnost,⁵⁰ dne 7. septembra 1942 pa ukaz o prepovedi lova. Tudi ta je veljal le za »najbolj ogrožene« obče v pokrajini.⁵¹ Največjo in tudi edino politično akcijo goriške federacije, da bi zaustavili partizansko gibanje v pokrajini, je glasilo označilo 24. septembra 1942. To je bil manifest goriške federacije borbenih fašijev z dne 20. septembra.⁵² Federacija ga je odposlala že 18. septembra fašističnim tajnikom v pokrajini in zaupnikom rajonskih skupin v Gorici. Z njegovo vsebino je seznanila tudi člane direktorija, federalne inspektorje in podsekretarja goriškega fašija. Manifest je nastal kot posledica mnogih skupinskih odhodov primorskih mladeničev letnika 1923 v partizanske vrste, ki so avgusta in septembra 1942 močno vznemirili italijanske oblasti.⁵³ Manifest je spremljala tajna okrožnica. Federalni sekretar je v njej zahteval, da morajo prejemniki v 24 urah, pri sedežih fašijev ali v drugih lokalih sklicati vse starejše pripadnike GIL (avangardisti, giovani fascisti, giovani fasciste), vse člane fašija, članice ženskih fašijev in njihovih sekcij, ter ljudstvo in jim prebrati manifest. Okrožnica je naglašala, naj imata branje in razlaga dokumenta moralizatorski značaj za mladino in grozilni za osebe, ki so se po mnenju fašistov predale »nezdрави propagandi«. Manifest naj bi jih odvrnil od namer, da bi se pridružile uporniškim bandam. Njegova vsebina je predvsem obsojala partizansko gibanje, ki ga je označila za novo in brezdomno. Partizane so imenovali bandite, ki ustvarjajo nered, sejejo teror, se omadežujejo z zločini in so neusmiljeni. V gnevu do osvobodilnega gibanja je vodstvo goriške federacije omenilo tudi mladeniče, ki so v zadnjih dneh zapustili domove in se priključili upornikom ter s svojim nevednim dejanjem zapisali sebe in svoje izobčenju. V prvem delu je manifest z izbranimi najgršimi izrazi opisal še partizansko življenje. V drugem delu manifesta je tajnik opozarjal svoje upornike, da jim bodo zaplenili imetje in jih internirali. Enaka usoda naj bi doletela osebe, ki bi podpirale partizansko gibanje, ki bi z uporniki imele zveze, jim dajale hrano in orožje, jih skrivale ali jim kakorkoli pomagale.

⁴⁷ Prim.: Poročilo sekretarja borbenih fašijev Renče, 23. 12. 1942. Arhiv IZDG, neregistrirano gradivo.

⁴⁸ Voce fascista, št. 24, 13. 4. 1942.

⁴⁹ Voce fascista, št. 40, 2. 9. 1942.

⁵⁰ Voce fascista, št. 38, 18. 8. 1942.

⁵¹ Voce fascista, št. 41, 9. 9. 1942.

⁵² Voce fascista, št. 43, 24. 9. 1942.

⁵³ Goriška skupina kraljevih karabinjerjev je 17. septembra 1942 poročala, da se je samo tiste dni oddaljilo od doma 57 mladeničev iz občin Grahovo (vsi iz Koritnice), Sempeter, Renče, Miren, Dornberk in Opatje selo. Za vse so sumili, da so se priključili partizanom: Poročilo skupine kraljevih karabinjerjev Gorica, 17. 9. 1942. Arhiv VZI Beograd, fasc. 486/7.

Prebivalstvo je povabil, naj se oklene oboroženih sil, ki so imele nalogo, naj uničijo »komunistične bande«. Manifest se je zaključil z obvestilom o prefektovem ukazu o amnestiji ubežnim partizanom, ki bi se v predpisanem roku vrnili na svoje domove.⁵⁴

Federacija je predvidela branje manifesta v vseh slovenskih občinah v pokrajini. V pokrajini so izvzeli le borbene fašije iz občin Kopriva, Krmín, Fara, Gra-diška, Ločnik, Medea, Mariano, Romans, Zagraj in Villese.⁵⁵ Podrejeni funkcionarji borbenih fašijev pa so po končanih zborovanjih morali telegrafsko poročati o poteku zborovanj. Zbore fašistov so organizirali v vseh označenih občinskih središčih v Goriški pokrajini. Glasilo Voce fascista je 2. oktobra podrobno poročalo o vsakem zboru posebej in pri slehernem naglašalo »odločnost ljudstva in fašistov« za sodelovanje z oblastmi pri vzpostavljanju miru in odkrivanju »delikventov, infiltriranih z druge strani meje, ki so širili slovenski iredentizem«, ter zagrozilo s fašistično pravico, ki je neuklonljiva do tistih, ki so gojili bolne ideje.⁵⁶

Akcija goriškega fašizma ni imela nikakršnega učinka pri zajeitvi partizanskega gibanja v pokrajini. Po izdatni vojaški in politični kadrovske pomoči (prihod ubežnikov iz Gonarsa, prihod Loškega odreda, prihod vojaškega in političnega instruktora IO OF, CK KPS in GŠ dr. Aleša Beblerja) ter po prvi pokrajinski partijski konferenci decembra 1942 še je osvobodilno gibanje utrđilo in nezadržno širilo po vsej pokrajini. Protipartizanska akcija je bila predvsem v rokah policije in vojaških oblasti. Fašistična stranka z izjemo legij črniš srajc, ki so sodelovale z oboroženimi silami, ni imela nikakršne legalne moči za nastopanje. Njene propagandne akcije pa niso bile učinkovite. Mnogo hujše so bile ilegalne akcije, ki so jih proti osvobodilnemu gibanju propagirali nekateri goreči fašisti v pokrajini. Fašistični sekretar v Št. Vidu (Podnanosu) Luigi Lapanja je 26. julija 1942 predlagal oblikovanje protipartizanskih band, ki bi jih vodili organi javne varnosti.⁵⁷ Štanjelski fašistični tajnik Toccafondi se je celo sam ponujal za vodjo ene protipartizanskih skupin, da bi z akcijami maščeval svoje kolege.⁵⁸ Dne 16. julija 1942 je federalni tajnik Molino v tajnem dopisu sporočil sekretarju fašistične stranke Aldu Vidussu, da so po partizanski akciji v Vrhpolju pri Vipavi 10. aprila izpeljali nasilne represalije proti ošebam, osumljenim protifašistične dejavnosti v nekaterih občinah pokrajine. Vodili so jih goriški škvadristi. Posebno ostre so bile v občinah Vipava, Šentvid (Podnanos) in Renče, na ožemlju, kjer je prišlo do uboja Jurija Lavrenčiča in do komunističnih prvomajskih manifestacij. Federalni sekretar je nadalje poročal, da so v teh krajih pretepli nekaj desetih antifašistov; ki so jih potem odpeljali v lokalne zapore. Poročal je tudi, da je škvadristično akcijo spremljala sočasna intenzivna propaganda med tujerodnim prebivalstvom, da bi mu pojasnili, da je bila fašistična akcija naperjena zgolj proti »komunističnim bandam«.⁵⁹ Napade goriških škvadristov podrobneje označujejo tudi ohranjeni spominski zapisi. Marija Brezavšček, rojena Curk iz Poreč pri Podnanosu, ki je bila leta 1942 gospodinjska pomočnica pri Premrlvih v Podnanosu, je v svojih spominskih navedla, da so še isti dan, ko je Janko Premrl napadel Lavrenčiča v Vrhpolju, pridrveli na njegov dom škvadristi in odpeljali starše in starejšo sestro v Gorico v zapor. Curkova je ostala sama z delavci. Življenje je bilo zelo mučno. Fašisti so jih zasliševali, vdiral so v hišo, razdejali in uničevali so gospodarjeve premičnine. Delo so nadaljevali 5. junija. Po končanem šikaniranju so požgali Premrlv dom. Dne 22. julija so v svoji besnosti požgali rojstno hišo Curkove.⁶⁰ V vipavski kroniki je navedeno,

⁵⁴ Prim.: Manifest goriške federacije borbenih fašijev. Arhiv IZDG, neregistrirano gradivo. Voce fascista, št. 43, 24. 9. 1942.

⁵⁵ Prav tam.

⁵⁶ Voce fascista, št. 44, 1. 10. 1942.

⁵⁷ Dopis fašističnega tajnika iz Podnanosa, 26. 7. 1942. Arhiv IZDG, neregistrirano gradivo.

⁵⁸ Dopis političnega sekretarja G. Toccafondi federaciji, borbenih fašijev v Gorici, 3. 3. 1943. Arhiv IZDG, neregistrirano gradivo.

⁵⁹ Arhiv IZDG, neregistrirano gradivo.

⁶⁰ Curk Marija, Izjava. Arhiv Goriškega muzeja, M 29/2.

da so po napadu na Lavrenčičeve množično lovili sumljive osebe po Vipavi in okolici in so poleg Premrlovih zaprli še osem oseb.⁶¹ Renški pohod škvadristov je povzročilo praznovanje prvega maja 1942. Pokojni Franc Brumat je zapisal, da so renški mladinci dobili nalogo za praznovanje prvega maja 1942. Alfred Rusjan in Damjan Brumat sta morala postaviti dvometrsko zastavo na cipreso med dvema hišama v Renčah, kjer sta bivala dva zagrizena fašista. Drevo sta pripravila že 29. aprila, naslednjo noč pa sta nanj privezala zastavo. Ta je naslednje jutro v lahнем vetru lepo plapolala in zbudila fašista. Po njunem naročilu so zastavo že zgodaj sneli z drevesa, toda našli so sledi v slani, kjer sta mladeniča hodila. Vodile so do sosedovega vrta. V nedeljo 3. maja so prišli v vas škvadristi iz Gorice z dvema avtobusoma in rešilnim avtomobilom in pričeli loviti osumljene osebe, ki so jih imeli na seznamu, ki ga je najbrž pripravil fašistični tajnik. Aretirali so Stanka Fornazariča, Davida Arčona, Janka Vodopivca, Mila Vižintina, Stojana Vižintina, Franca Martinuča in druge. Aretirane so v kasarni zasliševali in tepli do omedlelosti. Franc Martinuč je za posledicami celo umrl.⁶² Novo ostro represivno akcijo so goriški škvadristi organizirali 16. julija 1942 v Vipavskem Krizu. Sledila je napadu Zgornje Vipavske čete na karabinjersko patruljo med Ajdovščino in Vipavskim Krížem, ko je padel karabinjer Ernesto Chianti,⁶³ eden pa je bil ranjen. Federalni sekretar je poročal, da so ob akciji v občini zajeli in zaprli desetino oseb, osumljenih zvez s partizani. Razdejali so tudi njihova bivališča, delno z uničenjem notranjščine, delno s požigi. Iz napadenih hiš so odnesli tudi dva radijska sprejemnika, ki so jih darovali vojaški bolnišnici; odnesli so tudi varovalke radijskega sprejemnika za kratko valovno dolžino. Plenili so tudi v župnišču, kjer sta bivala dva duhovnika, ki ju je fašistični sekretar označil za antiitalijana in propagatorja londonskega radia. Molino je še navedel, da so bile tedaj v teku še druge represivne škvadristske akcije v pokrajini.⁶⁴ Šest dni za tem so goriški škvadristi skupaj z oddelki kraljeve vojske izvedli nasilno akcijo v krajih šentviške občine, katerih prebivalce so osumili, da so povezani z uporniki. Pohod je bil maščevanje za napad Zgornje vipavske čete na vojaški kamion, ki se je vračal z Nanosa 21. julija 1942. Ob partizanskem napadu je bilo ubitih dvoje častnikov in pet vojakov.⁶⁵ Ubit je bil tudi partizan Anton Nabergoj-Srečko. Med represalijo, ki je sledila, so fašistični napadalci mučili in nato ubili pet domačinov iz Podgriča in enega iz Erzelja. Svojce mladeničev, ki so 28. maja odšli k partizanom, so ponovno zaprli, požgali so nekaj hiš na Lozicah, poropali imetje in živino, ter strahovali vaščane.⁶⁶ Škvadristski napadi so se nadaljevali tudi v letu 1943 (Sempeter po napadu na pilota Zvonimirja Žiberno). Zanje je bilo značilno hudo nasilje. Organi, ki jim je bila zaupana javna varnost, jih niso odobraval. Dne 31. marca 1942 je goriški kvestor v svojem trimesečnem poročilu o gospodarskem in političnem položaju v pokrajini celo navedel, da organi stranke niso vedno v skladu z okoljem in ne s časom, da stranka včasih pretirava s svojo misijo in prehaja meje svojih pristojnosti. Včasih si tudi prisvoja pristojnosti policijskih oblasti in sprejema neustrezne ukrepe, ki povzročajo negodovanje med tuje-rodci, kar prispeva rasti njihovega nasprotja do Italije in režima.⁶⁷

Vsa prizadevanja stranke partizanskega gibanja niso zajezila, nasprotno, domači in svetovni dogodki so se razvijali v škodo italijanskega fašizma. Dne 25. julija je fašizem v Italiji razpadel, poldrugi mesec pozneje pa je kapitulirala še italijanska armada. Oba dogodka sta bila velik mejnik v osvobodilnih prizadevanjih in boju primorskega ljudstva pod Italijo.

⁶¹ Vipava, Topografija NOB, Goriški muzej.

⁶² Brumat Franc, Fornazarič Stanko, Izjavi. Renče, Topografija NOB, Goriški muzej.

⁶³ Prim.: Telegram karabinjerske postaje Ajdovščina, 14. 7. 1942. Arhiv VZI Beograd, fasc. 906/4.

⁶⁴ Dopis federalnega sekretarja Luigija Molina sekretarju PNF Aldu Vidussoniju, 16. 7. 1942. Arhiv IZDG, neregistrirano gradivo.

⁶⁵ Dopis tržaškega federalnega tajnika Pietra Pive prefektu Tamburiniju, 24. 7. 1942. Arhiv IZDG, fasc. 1024 a.

⁶⁶ Izjava Antonije Andlovic, Lozice. Topografija NOB Goriškega muzeja.

⁶⁷ Poročilo kvestorja Goriške pokrajine, 31. 12. 1942. Arhiv VZI Beograd, fasc. 906/5.

Riassunto

IL PARTITO FASCISTA NELLA PROVINCIA DI GORIZIA (1941—1945)

Slavica Plahuta

L'ordinamento politico dell'Italia fascista corrispondeva pienamente a quello amministrativo. Ambedue avevano uguale, e tra loro strettamente collegata, struttura organizzativa. Il supremo organo in provincia era la Federazione dei fasci di combattimento dell'Isonzo. Nel periodo di cui si tratta esso era capeggiato da due segretari federali, Luigi Molino e Antonio d'Este. Nella federazione c'erano 49 fasci di combattimento che, secondo l'ordinamento territoriale, venivano riuniti in quindici zone federali; la quindicesima formata da sei gruppi regionali fascisti. La struttura interna del partito fascista e delle organizzazioni di massa da essa dipendenti, furono, nel 1941, conformate con il rinnovato statuto del partito. Gorizia era pure sede della 62 Legione CC NN dell'Isonzo. Nel periodo di cui si tratta essa era capeggiata da Giorgio Caioli Carrara e da Pietro Recci.

Negli anni 1941—1943 la federazione dei fasci di combattimento prestava molta attenzione ai tre problemi fondamentali che allora tormentavano la provincia e il partito.

Dopo aver constatato che la situazione della federazione goriziana e delle sue organizzazioni si presentava difficile specialmente nel contado, il segretario federale si adoperò per riordinare il partito nella provincia al suo interno e a far sì che esso avesse un maggior peso nella vita pubblica. Basandosi sul progetto d'azione formulato nel 1941 operò numerosi cambiamenti di quadri. Numerosi di questi cambiamenti erano dovuti alla riduzione numerica dei quadri a causa della chiamata alle armi. Egli organizzò pure numerose manifestazioni politiche, in collaborazione con le organizzazioni rurali.

Come nel resto d'Italia così pure a Gorizia il partito intervenne attivamente nell'amministrazione economica provata dalla guerra. Formulò numerose proposte e provvedimenti creando alcuni organi propri con i quali ebbe un completo controllo sulla produzione economica, sul consumo e sui prezzi. Introdusse un severo razionamento nella distribuzione dei viveri in base alle cosiddette carte annonarie, nonché il controllo sui prezzi al mercato.

Il partito intervenne attivamente anche nella nuova situazione creatasi in provincia, dovuta al movimento della lotta di liberazione della nazione slovena. Si servì in ciò di mezzi legali, specialmente di propaganda (stampa, opera di convincimento...), però con scarsi risultati. Dopo l'assalto armato partigiano contro la casa Lavrenčič a Vrhpolje presso Vipava (Vipacco) il 10 aprile 1942 il partito intraprese a servirsi anche di mezzi illegali violenti secondo il modello delle spedizioni e degli assalti squadristi degli anni venti. La 62 Legione delle camicie nere collaborava attivamente nella lotta contro i partigiani assieme all'esercito regolare regio e alle forze di polizia.

Ivan Katardžiev

ETNIČNO IN DRŽAVNO RAZMEJEVANJE
V EGEJSKI MAKEDONIJIRazširjeno besedilo referata na 23. zborovanju
slovenskih zgodovinarjev v Tolmini okt. 1986.

Sedanja državna meja med SFR Jugoslavijo in Republiko Grčijo ter med SFR Jugoslavijo in LR Bolgarijo oziroma med LR Bolgarijo in Republiko Grčijo deli ozemlje geografske in etnične Makedonije na tri dele: Vardarsko Makedonijo, t. i. Socialistično republiko Makedonijo, Egejsko Makedonijo, v okviru Republike Grčije, in na Pirińsko Makedonijo, ki je v okviru LR Bolgarije. Ta meja ni ne geografska ne etnična ne zgodovinska ne ekonomska. Ne upošteva teženj in boja makedonskega naroda, ampak je rezultat imperialističnega tekmovanja malih balkanskih držav - Bolgarije, Srbije in Grčije, katera bo zavzela večji del turškega ozemlja na Balkanu oziroma bo vladala Makedoniji, ki ima pomemben strateški položaj za dominacijo na Balkanu, ne upoštevajoč teženj in boja makedonskega naroda.

Zgodovina tega tekmovanja med posameznimi balkanskimi narodi je dolga. Njen pomen za sodobne odnose pa je v zvezi s pojavom buržoazije pri balkanskih narodih, s pojavom narodnoosvobodilnih gibanj za osvoboditev izpod turške jarma in ustanovitev lastnih nacionalnih držav. Z drugimi besedami, le-ta se je začel v sredini 19. stoletja in prehajal skozi različna navzkrižja: kulturna, četniška in vojaška.

V prvem primeru gre za težnjo, da se prek cerkve in izobraževanja zadrži ali razširi lastna, nacionalistična prevlada nad makedonskim narodom. V drugem primeru se to uresničuje s formiranjem državnih četniških enot, ki so se na območju Makedonije med seboj bojevale za razširitev svojega vpliva, hkrati pa so se, praktično, vse skupaj bojevale proti makedonskemu narodnoosvobodilnemu gibanju, proti njegovim ciljem za osvoboditev in ustanovitev makedonske države. V tretjem primeru gre za prizadevanje, da se s pomočjo vojske uresniči nacionalistična pričakovanja posameznih balkanskih držav, da se zajame celotno ali delno ozemlje Makedonije. Posledice rivalskih navzkrižij, sosednjih balkanskih nacionalističnih in državnih propagand ter vojaških obračunov na ozemlju Makedonije so bile katastrofalne.

V obdobju narodnostnega prebujanja in narodnoosvobodilnega boja je tuja propaganda z vsemi sredstvi ovirala proces narodnostne homogenizacije in konsolidacije makedonskega narodnoosvobodilnega gibanja. Eden od vzrokov za neuspeh ilindinske vstaje je prav v škodljivem vplivu te propagande. Nadaljnje tekmovanje, kdo bo vladal v Makedoniji, je pripeljalo do medsebojnih nasprotij v drugi balkanski vojni in do razdelitve Makedonije med balkanske države. Dejansko so to tudi najtežje posledice večletnih nacionalistično-šovinističnih spopadov sosednjih balkanskih držav na ozemlju Makedonije. Porušena je bila ekonomska in geopolitična enotnost Makedonije. Podrti so bili naravni tokovi makedonskega gospodarstva, uničena je bila njegova notranja povezanost ter razbita enotnost revolucionarnih gibanj. Umetne meje so povzročile, da se je morala celotna trgovina preusmeriti, da je bilo treba poiskati nove poti, nove trgovske partnerje, kar ni lahko v normalnih razmerah, kaj šele v razmerah uničenega gospodarstva, ki ga je povzročila vojna. Umetne meje so povzročile tudi spremenjeno politično situacijo in nerazvite cestne komunikacije. Vsekakor so bile posledice razdelitve Makedonije najtežje za nadaljnji razvoj makedonske skupnosti kot samostojnega, nacionalnega in političnega dejavnika na Balkanu. Razdelitev Makedonije ni povzročila samo rušenje ekonomske in relativne narodnostne enotnosti makedonskega naroda, ampak je odprla možnost za popolno

denacionalizacijo in asimilacijo in za spremembo etnične podobe Makedonije. V tem smislu se je v najtežjem položaju znašla Egejska Makedonija, ki je prišla pod grško oblast. Od skupaj 67.741 km², kolikor meri geografska Makedonija, ki ustreza etnografski razširjenosti makedonskega naroda, je Grčija dobila 35.169 km², kraljevina Srbija 25.774 km² in Bolgarija 6.798 km².

Glavni grški cilj v obdobju širjenja nacionalistične propagande v Makedoniji je bil denacionalizacija in asimilacija makedonskega naroda oziroma pogrčenje Makedonije. Takšna politika ni dosegla pričakovanih rezultatov v času balkanskih vojn in prve svetovne vojne, prav tako kakor tega nista dosegli bolgarska in srbska propaganda, toda z vključitvijo Egejske Makedonije v Grčijo je politika sprememb demografskih značilnosti tega dela Makedonije popolnoma uspela.

S kakšno vztrajnostjo, sistematičnostjo in krutostjo si je grška buržoazija prizadevala pogrčiti Makedonijo, priča ravnanje grške vojske v času balkanskih vojn in prve svetovne vojne. Medtem ko je bilo v prvi balkanski vojni na področju Bitole, Lerina, Ostrova, Drame, Seresa itd. na udaru turško prebivalstvo, se je z začetkom medzavezniške vojne leta 1913 začel pritisk na makedonski narod. Izpostavljena so bila predvsem tista središča, ki so imela pomembno mesto v boju za nacionalni preporod in v nacionalno-revolucionarnem gibanju. Najizrazitejši primer je popolnoma makedonsko mesto Kukuš, rojstni kraj Goce Delčeva, eno od središč nacionalnega prebujanja. 4. julija 1913 je bilo to mesto skupaj s še približno 40 makedonskimi vasi porušeno in požgano. Po rezultatih ankete Carnegieve komisije je grška vojska v Egejski Makedoniji požgala približno 16.000 hiš. V istem času je zaradi politike terorja nekaj deset tisoč Makedoncev zapustilo svoje domove.

Velike spremembe narodnostne sestave prebivalstva Egejske Makedonije so se začele v času vojn od 1913 do 1920. Toda resnično možnost, da enkrat za vselej reši makedonski (in ne samo ta) problem v Egejski Makedoniji v svojo korist in da ustvari etnično čisto grško ozemlje, je država dobila, ko je bila v Parizu sklenjena mirovna pogodba z Bolgarijo. Na podlagi te pogodbe je bila med Grčijo in Bolgarijo 27. novembra 1919 sklenjena »Konvencija o prostovoljni izmenjavi prebivalstva«. S to konvencijo je Grčija dobila možnost, da se čimprej znebi makedonskega prebivalstva.

Možnost za hitrejšo in učinkovitejšo spremembo etničnih značilnosti Egejske Makedonije je Grčija dobila po porazu s Turčijo leta 1922. Rezultat tega grškega poraza je bil ta, da je morala Grčija sprejeti veliko, pravoslavnega prebivalstva iz Turčije. Približno 540.000 tega prebivalstva se je naselilo na ozemlju Egejske Makedonije, s tem pa je bila dosežena radikalna sprememba etničnega značaja tega dela Makedonije.

Od leta 1896 do let 1941—1942 je tekel proces kontinuiranega zmanjševanja števila makedonskega prebivalstva v Egejski Makedoniji. Po nepopolnih podatkih je v letu 1896 v tem delu Makedonije živelo približno 354.000 Makedoncev, leta 1920 307.000, v letih 1941/42 pa 251.000. Pri turškem prebivalstvu so rezultati še poraznejši. Nasprotno pa so pri grškem prebivalstvu rezultati pozitivni. Tako je bilo na primer leta 1896 Grkov približno 84.000, 1920 107.000, 1941/1942 pa približno 630.000.

Ta proces zmanjševanja števila makedonskega prebivalstva v Egejski Makedoniji se je nadaljeval v času druge svetovne vojne in še zlasti po njej, po koncu grške državljanske vojne (1948—1949). Po podatkih KPG je makedonski narod, ki je pred vojno štel približno 250.000 ljudi, imel v državljanski vojni 21.000 žrtev, približno 50.000 Makedoncev pa je emigriralo. Največ — približno 30.000 se jih je naselilo v Jugoslaviji, približno 20.000 pa v vzhodnoevropskih državah. Proces nasilnega raznarodovanja egejskega dela Makedonije se je nadaljeval tudi po državljanski vojni in traja še do danes. Največ Makedoncev se je izselilo v čezoceanske države, Avstralijo, Kanado in Severno Ameriko.

Praktično je na ozemlju Egejske Makedonije od naselitve makedonskih Slovanov na Balkanu do danes med makedonskim in grškim življenjem stalno obstajalo nasprotje. Osnovna vsebina tega nasprotja je: za Makedonce težnja, da obstanejo in da se uveljavijo kot kulturni, nacionalni in politični subjekt na poti k formiranju enotne države na celotnem makedonskem ozemlju; za Grke težnja, da izvajajo svojo dominacijo z raznarodovanjem in asimilacijo makedonskega slovanskega elementa, z namenom, da pogrčijo Egejsko Makedonijo in jo spremenijo v etnično čisto grško ozemlje. Čeprav ima spopad izključno mednacionalni značaj, je v posameznih obdobjih dobival tudi razredno nacionalno vsebino.

Primorski del Makedonije, ki se je po razdelitvi Makedonije začel imenovati Egejska Makedonija, zavzema vodilno mesto v družbenem in kulturno-političnem razvoju makedonskega naroda in Makedonije. Zaradi možnosti, ki jih daje morje, je najprej tukaj začel nastajati kapitalizem v Makedoniji. Ekonomski razvoj ga je napravil za središče prebujanja, oziroma boja za kulturno-prosvetno samostojnost makedonskega naroda, za njegovo odcepitev od vplivov grške patriarhije, za ustanovitve lastne makedonske cerkvene organizacije. V Solunu so bili prvi začetki narodnostno-revolucionarnega gibanja za osvoboditev Makedonije. V egejskem delu Makedonije je rojstni kraj Goce Delčeva, ki je bil organizator narodnoosvobodilne revolucije v Makedoniji. V Solunu so bili leta 1893 postavljeni temelji VMORO, ki je v temelju spremenila narodno in politično življenje makedonskega naroda. Tukaj je središče socialističnega gibanja v Makedoniji. Tukaj so se bojevali proti vsem tujim propagandam, predvsem pa proti grški. Zaradi tega je tudi prišlo do silovitega rušilnega pohoda pogrcenja v času balkanskih vojn in prve svetovne vojne za izkoreninjenje makedonskega naroda v tem delu Makedonije, kar je pogoj za etnično čisto območje.

Razdelitev Makedonije leta 1913 oziroma 1919 na tri dele, ki so prišli v tri različne države, z različno družbeno, politično in kulturno tradicijo, toda z enotnimi cilji asimilirati makedonski narod, je prinesla velike spremembe v življenju makedonskega naroda. Namesto enega zasluževalca, enega narodno političnega tlačitelja in izkoriščevalca — turške države — so se pojavili trije: Grčija, Srbija (Kraljevina Jugoslavija), Bolgarija, lahko pa štejemo zraven tudi Albanijo, v kateri je živel precej številna makedonska manjšina. V takšnih razmerah se je makedonsko narodnoosvobodilno gibanje znašlo pred zapleteno nalogo, bojevati se ne le za osvoboditev in združitve celotne Makedonije kot enotne nacionalne in državne politične celote, ampak predvsem ohraniti narodnostno identiteto pred nasilnim raznarodovanjem. Praktično je bil v tem obdobju boj proti raznarodovalni in asimilatorski politiki tlačiteljskih režimov boj za nacionalno in socialno osvoboditev. V teh okoliščinah se je kljub vsem prizadevanjem, da se ohrani enotnost boja, le-ta sčasoma vse bolj izgubljala. Od boja celotnega makedonskega naroda je prešla v posamezne boje makedonskega naroda proti vsaki konkretni tlačiteljski državi. Razumljivo je, da zaradi tega delnega boja ni postala vprašljiva zgodovinska zavest, ki je bila zgrajena v prejšnjem revolucionarnem boju, niti enotnost ciljev osvobodilnega boja: osvoboditi in združiti Makedonijo. Odpor makedonskega naroda proti raznarodovalni politiki, ki jo je izvajala grška država in boj za nacionalno identiteto sta najzgovornejši dokaz za to.

Povezujoč se z delavskim in komunističnim gibanjem, kjer je našlo podporo in razumevanje, kljub temu, da se tudi politika KPG ni odlikovala s konzistentnostjo v principih nacionalnega vprašanja, je makedonsko narodno in razredno gibanje v Egejski Makedoniji v obdobju med dvema svetovnima vojnama premoglo dovolj moči, da predstavi svetovni javnosti položaj, v katerem se je znašlo, in cilje, za katere se je bojevalo. Na straneh legalnega časopisa KPG Rizospastis je bilo veliko informacij o dejavnosti VMRO(Ob), o odporu proti politiki pritiska in diskriminacije in tudi o lastnih političnih ciljih.

Toda bilo je tudi obdobje, ko so se gradili programski cilji skupnega boja KPG in makedonskega naroda v Egejski Makedoniji proti fašizmu, za demokratično preoblikovanje grške države, za nacionalno-politično svobodo Makedoncev v novi demokratični Grčiji. Možnosti, ki so nastale z antifašističnim bojem zaslužjenih narodov v Evropi, antifašističnim bojem jugoslovanskih narodov in narodnosti pod vodstvom KPJ in Josipa Broža Tita, uspehi makedonskega naroda v Vardarski Makedoniji v antifašistični in narodnoosvobodilni vojni — formiranje makedonske vojske, ustanovitev ASNOM, ki je bilo najvišje predstavniško telo makedonskega naroda itd., antifašistični boj grškega naroda pod vodstvom KPG so povzročili, da se je makedonski narod v Egejski Makedoniji množično udeleževal tega boja. Makedonci v tem delu Makedonije so si prizadevali za ustanovitev posebnih makedonskih nacionalno-političnih in vojaških struktur.

Od začetka narodnoosvobodilnega boja leta 1941 do kapitulacije Demokratične armade Grčije leta 1949 je bilo ustanovljenih 9 množičnih političnih organizacij, med katerimi so posebno pomembne: 1. Slavomakedonska narodnoosvobodilna fronta Kosturskega in Lerinskega okraja (1943); 2. Politična komisija Makedoncev pod Grčijo (1944); 3. Narodnoosvobodilna fronta Makedoncev Egejske Makedonije; 4. Narodnoosvobodilna mladinska zveza v Egejski Makedoniji (1945); 5. Antifašistična fronta žensk v Egejski Makedoniji (1945); 6. Makedonska komunistična organizacija v Egejski Makedoniji (1945); 7. Komunistična organizacija Egejske Makedonije (1949).

V istem času se je kot izraz prizadevanja, da se formira samostojna makedonska revolucionarna vojska, del skupne revolucionarne armade preoblikoval v različne makedonske vojaške enote, kot so Makedonska partizanska skupina na Kosturskem (1943), Slovansko-makedonska narodnoosvobodilna vojska (1944), Lerinsko-Kosturska brigada (1944) in Prva egejska udarna brigada (1944). Med bojem so bili postavljeni temelji različnih izobraževalnih in kulturnih makedonskih institucij. Na osvobojenem ozemlju je bilo osnovno izobraževanje v makedonskem jeziku.

V istem času so se v vseh oblikah revolucionarnih organov, ki jih je ustanavljala KPG, in to od oblasti in vojske do množičnih političnih organizacij, formirali posebni mehanizmi, ki so se ukvarjali z makedonsko problematiko, s pravicami in enakopravnostjo Makedoncev v revoluciji. Višek predstavlja pridobitev enega ministrskega mesta za Makedonce v začasni demokratični grški vladi (23. 12. 1947).

Enotno opredeljevanje makedonskega naroda v Egejski Makedoniji za revolucijo — od 60.000 vojakov, kolikor jih je bilo v demokratični vojski Grčije, je bilo več kot 20.000 Makedoncev — ustanavljanje političnih, vojaških, kulturno-izobraževalnih in drugih institucij v času devetletnega boja (1941—1949) predstavlja najmočnejši izraz njegovega nacionalnega oblikovanja. Dejstvo, da je bilo največ teh institucij po obliki, vsebini in imenu podobnih organizacijam, ki so bile v revoluciji ustanovljene na ozemlju Vardarske Makedonije, je dokaz enotnega boja makedonskega naroda za narodno in socialno osvoboditev, dokaz za popoln neuspeh politik, ki so jo 20 let izvajale države, tlačiteljice Makedonije.

Položaj makedonske narodne manjšine v Grčiji po drugi svetovni vojni

Druga svetovna vojna je odprla širok prostor za demokratizacijo družbenih odnosov v svetu in za reševanje nacionalnega in kolonialnega vprašanja. Dejstvo je, da je obdobje od konca druge svetovne vojne do danes čas popolne uveljavitve nacionalnih posebnosti tlačenih narodov. Res pa je, da ta proces ni neboleč, temveč poln velikih nasprotij. Bistveno pa je, da se tega procesa ne da ustaviti. Odraža se nedvomno tudi v položaju narodnih manjšin, to je tistega dela naroda, ki se nahaja izven okvirov lastne države. Ti procesi so brez izjeme vidni tudi na Balkanu in veljajo skoraj za vse manjšine jugoslovanskih narodov, ki živijo v sosednjih državah, ne glede na različno zgodovinsko preteklost in njihov mednarodni položaj.

Za jugoslovanske narode je narodnoosvobodilni boj proti fašističnim okupatorjem odprl možnosti za združitev razdeljenih narodov, za trajno rešitev nacionalnega vprašanja v okviru enakopravne skupnosti jugoslovanskih narodov in narodnosti in za izboljšanje položaja narodnih manjšin jugoslovanskih narodov, ki so ostale izven meja nove Jugoslavije. Makedonski narod je prvič v svoji zgodovini po večstoletnem boju dobil v skupnem boju jugoslovanskih narodov in narodnosti pod vodstvom KPJ in Josipa Broza Tita zgodovinsko možnost za osvoboditev in ustanovitev svoje države v okviru federacije jugoslovanskih narodov in narodnosti.

Poudariti pa moramo, da se je v makedonskem narodu ne glede na razdelitev Makedonije v Bukarešti leta 1913, ki je bila potrjena na mirovni konferenci v Parizu leta 1919, in izvajanje politike raznarodovanja in asimilacije, ki so jo izvajale sosednje balkanske države, neodvisno od različnih pogojev, v katerih se je znašel in sodeloval v antifašističnem boju, popolnoma izkazala enotnost ciljev tega boja: nacionalna osvoboditev in združitev, čeprav ta cilj programsko ni bil nikoli definiran kot konkretna naloga. V Egejski Makedoniji je bil to eden od osnovnih motivov za množično udeležbo Makedoncev v antifašističnem boju in v državljanski vojni. To dejstvo je v marsičem vplivalo na položaj, v katerem se je znašel makedonski narod v tem delu Makedonije ob koncu druge svetovne vojne, to je po neuspehu državljanske vojne (1945—1949). Seveda pa so na položaj makedonske narodne manjšine v Grčiji in v drugih državah, kjer je le-ta živel, v Bolgariji in Albaniji, vplivali tudi drugi elementi: odnosi med državami ljudske demokracije po vojni, zaostrovanje mednarodnih odnosov med nacifašističnimi koalicijami; objavljanje resolucije informbiroja proti KPJ in FLRJ leta 1948, ki je ideologizirala mednarodne odnose med socialističnimi državami, pojavljanje blokov, mednarodni položaj Jugoslavije ipd. Vse to je vplivalo na položaj vseh jugoslovanskih manjšin v sosednjih državah, ne glede na njihov ugodnejši mednarodni položaj.

Ko govorimo o razvoju mednarodnih odnosov nove demokratične Jugoslavije z državami tako imenovane ljudske demokracije, ki pomembno vpliva na položaj makedonske narodne manjšine v sosednjih državah Balkana, zgodovinska metoda zahteva, da se natančno določi periodizacija tega razvoja. Le-ta se lahko razdeli v dve obdobji: prvo, od konca vojne do objave resolucije informbiroja, in drugo, od resolucije dalje. V prvem obdobju se položaj makedonske narodne manjšine v Grčiji — natančneje povedano njegove večine — na svobodnem ozemlju ni mnogo razlikoval od položaja Makedoncev v Pirinski Makedoniji in v Albaniji. Zaradi visoke stopnje razumevanja med KPJ in KPG, ki se je gradila na takratnih enakih veljavnih idejnih osnovah, je imela makedonska manjšina na svobodnem ozemlju v Egejski Makedoniji, prav tako pa tudi v Pirinski Makedoniji in Albaniji, možnost, da sistematično razvija svojo nacionalno kulturo — rezultat pridobitev lastne udeležbe v boju za demokracijo in osvoboditev. To je čas, ko so bile množice navdušene nad bližnjo združitvijo z LR Makedonijo oziroma nad ustanovitvijo Makedonije.

Resolucija informbiroja je prinesla radikalne spremembe v politične odnose med Jugoslavijo in sosednjimi državami ter med KPJ in drugimi partijami. To je vplivalo tudi na položaj makedonske manjšine v sosednjih državah. Nastopilo je obdobje reakcije, ki svojo skrajnost doživlja v zadnjih letih. Pojav resolucije IB v Grčiji sovпада s porazom demokratične vojske v državljanski vojni, katerega posledice so katastrofalne predvsem za makedonsko narodno manjšino v Egejski Makedoniji. Po neuspehu grških demokratičnih sil v državljanski vojni se je bes grške buržoazne reakcije z vso silovitostjo znil na makedonski narod. Cilj je bil jasen: izkoreniniti pridobitve, ki jih je izbojeval makedonski narod v antifašističnem boju in državljanski vojni za nacionalno identiteto, in še z večjo strastjo nadaljevati politiko raznarodovanja in asimilacije. Tako bi se makedonski problem enkrat za vselej odpravil. Osnovni cilj je spremeniti etično sliko tistega dela Egejske Makedonije, kjer živi makedonsko prebivalstvo strnjeno. Eno od preverjenih sredstev za to je izkoristiti poraz in tako pregnati čim večje število Makedoncev z njihovih domov.

Predpostavlja se, da je bilo na ta način izgnanih približno 50.000 Makedoncev. Največ, kot že rečeno, približno 30.000, jih je emigriralo v Jugoslavijo, nekaj pa v vzhodnoevropske države. V tem času je bilo na tisoče Makedoncev zaprtih ali interniranih na nenaseljene otoké v Egejskem morju. V predelih, kjer je živelo strnjeno makedonsko prebivalstvo, je bil uveden vojaški režim. Sprejeti so bili različni diskriminacijski ukrepi in zakoni, katerih osnovni cilj je bil, da se uničijo življenjski interesi makedonskega naroda, in sicer: konfiskacija premoženja pregnanih, odvzem državljanstva, prepoved vstopa v državo. Nekateri ukrepi so po prihodu sedanje vlade PASOK na oblast še ostrejši, na primer zakon o repatriaciji. Ta dovoljuje vračanje samo Grkom oziroma tistim, ki se opredelijo za Grke. Ta politika izvajanja pritiska na makedonsko manjšino v Grčiji na žalost ni samo značilnost grške nacionalistične in šovinistične buržoazije. Tako politiko vodi tudi KPG do makedonskih emigrantov v vzhodnih evropskih državah. KPG želi takšne svoje postopke proti makedonskim emigrantom ideološko obarvati in pojasniti kot boj proti »titoističnim agentom«, proti »titoizmu« in še naprej vztraja v takšnem svojem delovanju. Da bi bila drama še večja, so zaradi svojih razlogov takšno politiko nacionalističnega pritiska na makedonske emigrante iz Egejske Makedonije začele izvajati tudi nekatere države vzhodne Evrope, v prvi vrsti Bolgarija, ki zahteva od njih, da se opredelijo za Bolgare. Zgodovina si še ne upa javno povedati vsega, kar preživljajo makedonski emigranti iz Egejske Makedonije v državah vzhodne Evrope.

Kljub nekaterim navedenim dejstvom o položaju makedonske narodne manjšine v Egejski Makedoniji in v državah vzhodne Evrope ob koncu druge svetovne vojne in neuspehu državljanske vojne nikakor ne smemo preprosto sklepati, da se takšna politika izvaja povsod. Izvajanje takšne politike ni enostavno in ni brez odpora. Takšni politiki se je uprl makedonski narod v celoti, predvsem pa manjšina. Izvajanje takšne politike je tudi odvisno od notranjega in mednarodnega položaja vsake konkretne države ter od položaja SFRJ v svetu in na Balkanu, od razvoja SRM, od njenega uveljavljanja v svetu kot kulturne in narodnostne identitete, od krepitve narodnostne zavesti, od uveljavljanja makedonske problematike v širši jugoslovanski javnosti in, če le-ta sprejme to problematiko za svojo, od odločnosti, oziroma neodločnosti jugoslovanske politike, da brani pravice makedonske narodne manjšine itd.

Ne da bi obravnavali podrobneje problematiko varstva pravic jugoslovanskih narodnih manjšin v sosednjih državah v povojnem obdobju in konkretno makedonske manjšine, splošna obravnava teh odnosov nedvomno kaže pri bolj ali manj uspešnem vodenju te politike na dvoja faktorjev: na demokratizacijo mednarodnih odnosov ter na notranji in mednarodni položaj Jugoslavije. Kadar je v povojnem obdobju prihajalo do zaostrovanja mednarodnih odnosov, se je krepil položaj konzervativnih in reakcionarnih sil v svetu in v sosednjih balkanskih državah. Praviloma se je v takih primerih poslabšal položaj makedonske narodne manjšine v teh državah. Značilen takšen primer je bil po objavi resolucije IB in po zmagi reakcije v Grčiji leta 1949. Ni naključje, da se je v tej državi po letu 1950 začel nov val preganjanja makedonske manjšine, ki se je množično, izseljevala v čezoceanske države Kanado, ZDA in predvsem v Avstralijo. Grška reakcija je izkoristila slabe mednarodne odnose in tudi položaj Jugoslavije po napadu vzhodnoevropskih držav in je začela z vso močjo izvajati svojo politiko uničenja makedonske manjšine v egejskem delu Makedonije oziroma njenega pogrčenja. In obratno, vedno, kadar je nastopilo popuščanje v mednarodnih odnosih, so se okrepile demokratične sile v svetu, okrepil se je položaj SFRJ, s tem pa so se izboljšale tudi možnosti za odprt dialog v izboljšanju položaja makedonske narodne manjšine v sosednjih državah.

Da je bilo od položaja Jugoslavije v svetu, od njene notranje situacije in povezanosti odvisno prizadevanje naše države, da bi se izboljšal položaj makedonske narodne manjšine v Grčiji, najbolj priča reševanje tega problema v času Josipa Broza Tita in po njem. V tem smislu moramo posebej omeniti politiko vlade Milke

Planinc. Če sodimo po pisanju grškega vladnega tiska, in ni razloga, da mu ne bi verjeli, je predsednica ZIS med svojim obiskom v Grčiji v duhu jugoslovanske načelne politike postavila vprašanje o izboljšanju položaja makedonske narodne manjšine v Grčiji. Predlog je bil podan v duhu pozitivnih mednarodnih dogovorov in konvencij, v duhu deklaracije o človekovih pravicah in sklepov konference za varnost v Helsinkih, predvsem pa v interesu dobrih odnosov med dvema državama. Toda dve leti kasneje, ko je obiskal našo državo predsednik grške vlade Papandreu, se jugoslovanska stran ni samo odpovedala pogovorom o tem vprašanju, ki ima trajen značaj v odnosih med dvema državama, ampak je po pisanju grškega tiska, pod pritiskom grške strani iz pozdravnega govora predsednika zveznega izvršnega sveta na večerji, prirejeni v čast predsednika grške vlade, bil črtan edini izraz, s katerim se kaže na odprt problem v odnosih med dvema državama, to se pravi, na položaj makedonske manjšine v Grčiji.

Kampanja proti makedonskemu narodu, proti vsemu, kar je makedonsko, v kateri sodelujejo najvišje institucije grške republike vključno s svojim predsednikom, ima globalen značaj. Vodijo jo na Balkanu, v središčih makedonskih izseljencev v Avstraliji, Kanadi in Ameriki, kjer živi največ egejskih Makedoncev, ki se bojujejo proti tej kampanji, potem v Evropi med makedonskimi delavci iz tega dela Makedonije. Z eno besedo, kampanja se vodi vsepovsod, kjer se misli, da lahko škoduje emancipaciji in afirmaciji makedonskega naroda, ki je enakopraven nacionalni subjekt na Balkanu. Ta gonja si z vso drznostjo prizadeva, da bi prodrla tudi v jugoslovansko skupnost, prepričana, da lahko tukaj zada najobčutljivejši udarec uveljavljanju makedonskega naroda. Nesmiselno je, toda resnično: čim bolj se makedonsko ime, znanost, kultura uveljavljajo na mednarodnem področju, večja je tudi brezobzirnost in neukrotljiva antimakedonska ofenziva grškega šovinizma.

Šovinistično gonjo v Grčiji proti makedonski narodni manjšini v tej državi makedonski narod v socialistični republiki Makedoniji in povsod, kjer živijo Makedonci, doživlja kot dramo z jasno določenim koncem: stalno zmanjševanje etničnega prostora makedonskega naroda, demakedonizacija Egejske Makedonije, spreminjanje državne meje med SFRJ in Grčijo v etnično mejo med makedonskim in grškim narodom.

Vprašanje varstva pravic makedonske narodne manjšine v Egejski Makedoniji, ki je v okviru Grčije, ima s strani SFRJ kot državne skupnosti narodov in narodnosti splošen jugoslovanski pomen. To je vprašanje demokracije in napredka. Razumljivo je, da v SRM ni nobenih dilem o tem, da je SFRJ, ki je skupnost jugoslovanskih narodov in narodnosti, edini in resnični zaščitnik pravic makedonske narodne manjšine na Balkanu, prav tako pa tudi pravic drugih jugoslovanskih manjšin v sosednjih državah. Tega se zavedajo in čutijo tudi makedonski izseljenci v čezoceanskih državah. Vsako nenačelno pragmatično nihanje v določenih postopkih jugoslovanske diplomacije in v delu tiska, kakršno je bilo opaziti med letošnjim obiskom predsednika grške vlade Papandreuja v Jugoslaviji, zato makedonska javnost sprejema z vznemirjenostjo in negodovanjem. Značilen primer predstavljajo tudi diskusije nekaterih delegatov na nedavnem 9. kongresu ZKM, v katerih je prišel do izraza občutek, da ima jugoslovanska diplomacija dvoje meril pri varovanju pravic jugoslovanskih manjšin: eno za makedonsko: konjunktorno oportunistično, drugo za ostale: načelno. Pri tem se pogosto izražajo zahteve za večjo solidarnost, večjo enotnost jugoslovanskih narodov in narodnosti pri varstvu pravic makedonske narodne manjšine na Balkanu po vzoru varstva pravic slovenske narodne manjšine v Italiji in Avstriji. Podobne razprave so prišle do izraza tudi v diskusijah makedonskih delegatov na 13. kongresu ZK Jugoslavije.

Makedonski narod in država, kot del SFRJ, je za mir in medsebojno sodelovanje z vsemi sosedi. Upošteva vse mednarodne dogovore in je nasprotnik vsakega rušenja ozemelske celovitosti katerekoli balkanske države. Njegovemu bistvu, ki izvira iz revolucije za svobodo in neodvisnost, je tuja vsaka velikodržavna ideologija in pro-

paganda. S simpatijami in podporo gleda na vsako prizadevanje za izboljšanje položaja narodnih manjšin katerekoli države in naroda. Hkrati pa je tudi nedvomno, da ne more nihče zanikati pravic makedonskega naroda, da skrbi za položaj svojih etničnih delov v sosednjih državah in da si prizadeva za njihovo izboljšanje v duhu veljavnih mednarodnih dogovorov. Ta pravica izhaja iz rezultatov revolucije, iz a'vnojskih določb, iz bistva jugoslovanske skupnosti, iz napredka.

Mi smo optimisti. Verjamemo, da čas dela za nas. Naše izkušnje so bogate, težke in polne preizkušenj. Na tem ozemlju obstojamo zatirani, toda nepremagani že več kot 15 stoletij. V tej temi z redkimi revolucionarnimi iskrami gradimo svojo kulturno nacionalno obliko, ki je z vso svojo veličino pod vodstvom Josipa Broza Tita vzplamenela med NOB, med drugo svetovno vojno, kateré rezultat je SRM, bratska skupnost v okviru SFRJ. Že 40 let gradi makedonski narod skupaj z narodnostmi v SRM svojo lastno usodo, hkrati pa tudi usodo celotne jugoslovanske skupnosti enakopravnih narodov in narodnosti. Na podlagi te in takšne skupnosti in na podlagi boja za zmago napredka, zdravega razuma pred apokalipso medsebojnega uničenja gradi makedonski narod svoj optimizem za lepši jutri, v katerem ne bo ovire za Makedonca, kjerkoli bo živel, da bo lahko rekel, da je Makedonec in dober državlján v okolju in državi, v kateri bo živel. Hkrati bo to bogat prispevek k razvoju medbalkanskega sodelovanja, osvobojenega dediščine nacionalizma.

(Prevedla Tatjana Mirt)

Zusammenfassung

ETHNISCHE UND STAATLICHE GRENZZIEHUNG IM ÄGÄISCHEN MAZEDONIEN

Ivan Katardžiev

Mit dem zweiten Balkankrieg, mit dem Friedensvertrag von Bukarest im Jahre 1913 wurde Mazedonien unter die drei benachbarten Balkanstaaten aufgeteilt: Griechenland, Serbien und Bulgarien. Durch die damals festgelegten Grenzen in diesem Balkanteil fand sich eine zahlenmäßig große mazedonische Minderheit auch in Albanien wieder. Die Friedenskonferenz von 1919 in Paris bestätigte diese Aufteilung nur bis auf einige kleine Veränderungen. Dadurch bekam Griechenland 35.169 km², Serbien 25.774 km² und Bulgarien 6.798 km². Durch diese Teilung wurde die ökonomische und geopolitische Einheit des Landes zerstört, der natürliche Fluß der mazedonischen Wirtschaft verändert, deren innerer Zusammenhang vernichtet sowie die Einheit der revolutionären Bewegung vereitelt.

Die Teilung Mazedoniens bot gleichzeitig die Möglichkeit für eine noch wirksamere Durchsetzung einer Politik der Entnationalisierung und Assimilierung des mazedonischen Volkes.

In der schwierigsten Lage fand sich der ägäische Teil unter griechischer Herrschaft. Motiviert durch eine Politik, die so schnell wie möglich den ethnischen Charakter des Ägäischen Mazedoniens verändern wollte, unterzeichnete Griechenland zuerst mit Bulgarien (am 27. November 1919) in Paris, später aber noch mit der Türkei (1923) in Lausanne eine internationale Konvention und Verträge, die ihm eine wirksame Durchsetzung der Entnationalisierungspolitik in diesem Teil Mazedoniens ermöglichten. Aufgrund dieser Verträge wurden auf dem Gebiet des ägäischen Teils Mazedoniens nach dem Jahre 1922 etwa 540.000 Vertriebene aus der Türkei angesiedelt, während die Zahl der mazedonischen Bevölkerung um mehr als hunderttausend vermindert wurde, von 354.000 auf 251.000. Dieser Prozeß eines ständigen Rückgangs der Zahl der mazedonischen Bevölkerung im ägäischen Teil Mazedoniens wird bis in die heutige Zeit fortgesetzt. Besonders intensiv war er nach der Niederlage im griechischen Bürgerkrieg, als über 50.000 Mazedonier unter dem Druck der griechischen Behörden in osteuropäische Staaten flüchten mußten.

Unter solchen Bedingungen stand die mazedonische Bewegung für die nationale Befreiung vor einer schwierigen Aufgabe: es galt für die Erhaltung der nationalen Identität zu kämpfen, für die Befreiung und Vereinigung Mazedoniens. Die Kraft

dieser Bewegung kam zur Zeit des antifaschistischen Kampfes und des Nationalen Befreiungskampfes noch besonders zum Ausdruck. In der Zeit von 1941 bis 1949 formierten die Mazedonier im Ägäischen Mazedonien neun politische Massenorganisationen und zahlreiche militärischen Einheiten. Ebenso wurden auf dem befreiten Gebiet verschiedene mazedonische Bildungs- und Kulturinstitutionen eingerichtet.

Die überaus hohe Beteiligung der mazedonischen Bevölkerung aus dem ägäischen Teil Mazedoniens am Befreiungskampf zur Zeit des Zweiten Weltkrieges war ein eindeutiger Beweis für den Mißerfolg der griechischen Entnationalisierungspolitik. Gerade deswegen setzten alle Regierungen der Nachkriegszeit in Griechenland die Entnationalisierungspolitik kompromißlos fort, ungeachtet ihrer Beziehungen zur SFRJ, der Deklaration der Vereinten Nationen über die Menschenrechte, der internationalen Verpflichtungen des griechischen Staates, ungeachtet des humanistischen Gedankens und des Fortschritts in der Welt.

Der Schutz der Rechte der mazedonischen nationalen Minderheit im ägäischen Teil Mazedoniens (ist von allgemeiner jugoslawischen Bedeutung. Das mazedonische Volk, ungeachtet dessen, wo es lebt, weiß, daß die SFRJ als staatliche Gemeinschaft jugoslawischer Völker und Völkerschaften einziger Staat auf dem Balkan) die Rechte der mazedonischen Minderheit schützt sowie auch die Rechte anderer jugoslawischen Minderheiten in benachbarten Staaten.

Gerade aus diesen Gründen rufen einige nicht am Prinzip orientierte, opportunistische und pragmatische Verfahren der jugoslawischen Diplomatie in der letzten Zeit und in einem bestimmten Teil der Presse ein schmerzliches Echo in der mazedonischen Öffentlichkeit hervor.

GORIŠKI LETNIK — ZBORNİK GORIŠKEGA MUZEJA

Goriški muzej (Nova Gorica) je začel leta 1974 izdajati svojo redno letno publikacijo z naslovom »Goriški letnik«. Doslej je izšlo trinajst števk. Zbornik prinaša znanstvene in poljudno-znanstvene prispevke predvsem s področja arheologije, etnologije, zgodovine, zgodovine umetnosti, literarne zgodovine; prispevki so vezani prvenstveno na prostor severne Primorske ter sosednje Furlanije. Tako sodelujejo v zborniku tudi tuji pisci z obmejnih področij. »Goriški letnik« želi biti tudi revija, ki naj ustvari dialog na znanstveni ravni ob naši zahodni meji. K temu naj poleg objav znanstvenih člankov pripomorejo tudi ocene in poročila o različnih periodičnih publikacijah, ki izhajajo v deželi Furlaniji-Julijski krajini.

»Goriški letnik« lahko naročite pri Goriškem muzeju, Grajska 1, YU-65001 Nova Gorica.